

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTIK:

DR. BORBÉLY ISTVÁN, DR. FERENCZY GÉZA,
DR. KISS ELEK és VÁRI ALBERT

MINT SZERKESZTŐBIZOTTSÁG.

FŐMUNKATÁRSÁK:

BENCZÉDI PÁL, KAUNTZNÉ ENGEL ELLA,
KELEMEN LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS, LÓFI ÖDÖN,
PÉTER LAJOS és DR. VARGA BÉLA.

LVII. ÉVF.

1925. JÁN.—APR.

1. FÜZET.

TARTALOM:

Tanulmányok.	Lap
<i>Ferencz József</i> : Kríza János emlékezete	1
<i>Dr. Boros György</i> : Száz esztendő az unitarizmus multjából (II. közl.)	4
<i>Péter Lajos</i> : Jókai emlékezete	23
<i>Vári Albert</i> : Az erkölcsjavítás kérdése	30
<i>Dr. Ferenczy Géza</i> : 1924. évi főtanácsunk jegyzőkönyve	40
Külföldi felélek	44

CLUJ—KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMÁSA
1925.

A Keresztény Magvető

megjelenik minden négy hónapban egyszer, legkevesebb 3 ív tartalommal.

A *Keresztény Magvető* a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelenkor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Évégre közöl hit-bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

Kéziratokat *Vári Albert* szerkesztő címére kérünk. (Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

A sajtótörvény értelmében felelős szerkesztő: *Dr. Borbély István*.

Előfizetési ára egész évre: 150 lej. Pártoló díj egész évre: 200 lej, mely összeg dr. *Kiss Elek* theol. akad. tanár címére küldendő (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.) Az Unitárius Irodalmi Társaság alapító és rendes tagjai fél árban kapják a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LVII. ÉVF.

1925. JANUÁR — ÁPRILIS.

1. FÜZET.

KRIZA JÁNOS EMLÉKEZETE.

Kriza János, örök emlékü püspökünk halálának 50-dik évfordulója alkalmából a kolozsvári Unitárius Kollégium igazgatósága és ifjusága, valamint mindenik egyházközségünk f. évi március hó 26-án emlékünnepet rendezett és tartott, ami mindenütt igen szépen sikerült. Kolozsvárt Dr. Gál Kelemen igazgató tanár megnyitó beszédében a tudóst, a költőt, a papot, püspököt és hazafit mélyen megható színekkel méltatta. Beszéde egész terjedelmében megjelent az Ellenzék című politikai napilapban. Volt szavalat, ének és zene. Érdekessé tette az ünnepélyt különösen az, hogy azon két dédunokája is közreműködött. Az egyik Kriza János, VII-dik gimn. osztályos tanuló, aki az elhunyt püspök életét és munkásságát ismertette, több költeményét is dolgozatába befoglalva, felolvasta. A másik Kovács Margit, aki zongorajátékával szintén sok tapsot aratott. A szép ünnepélyen résztvett a református és róm. kath. főgimnázium VIII-dik osztályának küldöttsége is tanáraik vezetése alatt, valamint sok más vallásu tisztelője Krizának.

Nem sokan lehetnek ma, akik Krizát személyesen ismerték. Én azok közül való vagyok. Éppen azért nem mulasztatom el kegyeletesen megemlékezni róla itt a Keresztény Magvetőben is, amely folyóiratnak ő adta a nevet s ő volt annak egyik első szerkesztője is. Sok gondot adott e folyóirat megalapítása mindnyájunknak, akik munkások voltunk abban, hogy kis egyházunknak egy folyóiratot teremtsünk, amely tulajdonképpen csak egyházi beszédek közlését célozta, de már az első kötet Függelékében életrajzok, iskolai, oktatásügyi cikkek is jelentek meg, sőt ezekből hovatovább mind több, úgyhogy az egyházi beszédek szorultak háttérbe s azt hiszem méltán elmondhatom, hogy a Keresztény Magvető, melyből máig már LVI. kötet jelent meg, oly helyet foglal el a magyar irodalomban, amelyre büszkék lehetünk s örömmel tapasztaljuk, hogy más műveknek is forrásul szolgál.

De visszatérve az én személyes ismeretségemre Krizával, amint ezt az emlékünnepelet bezáró beszédemben is mondtam, én az iskolában tanítványa voltam Krizának s mint hit-tanártól tőle örököltem azt a vallásos érzést és Istenben való bizodalmat, mely azóta Vestalángként él keblemben s vezércsillagul szolgál nekem is munkásságomban, mint volt Krizának. Később mint segédlelkész s két évi távollétem után, amit a göttingai és berlini egyetemen töltöttem, Angliában ottani hitsorsosainkat is meglátogatva, amint hazajöttem, mint másodlelkész szintén vele és mellette szolgáltam kolozsvári egyház-községünket. Amikor pedig őt 1861-ben püspöknek választották, helyébe engem választottak meg kolozsvári lelkésznek. Kedvesen emlékszem most is rá, hogyha vagy egy jó egyházi beszédet mondtam, mily öröme telt neki benne, hányszor megdícsért, utasított, biztatott és bátorított, úgyszólván részben neki köszönöm a lelkészi pályá iránt fokozódó szeretetemet. De segítségemre volt Kriza nekem ezenkívül Kátém, Unitárius Kis Tükör s Unitárius Agenda című műveim kiadásában is, amennyiben azokat kinyomatás előtt vele közölve, ő megtette azokra észrevételeit s megjegyzéseit, amelyek mindig figyelemre méltók voltak s így nagy hasznát vettem.

Ime tehát bő alkalmam volt Krizát csakugyan megismerni s ha valaki azt kérdezné most tőlem, hogy mi tetté őt előttem oly nagyvá és tiszteletreméltóvá ; anélkül, hogy más érdemeiből, amelyek őt világszerint nagyvá és hírnevessé tették, amelyekért életírói megkoszorúzták, tudományosságából, költői tehetségéből a legkisebbet is levonni akarnék, azt felelném, hogy Krizát előttem a legnagyobbvá és legtiszteletreméltóbbá tette az ő nemes, jó szive, lelkének minden póriason felülemelkedettsége, tiszta, puritán jelleme. Nem hiszem, hogy valakit nemhogy tettel, de szóval is megbántott, megsértett volna s ha valaki őt megsértette, annak meg ne bocsátott volna. Nem hiszem, hogy mint lelkésznek hívei között lett volna egy is, aki őt ne szerette volna s mint püspök, a lelkészek közül egyet is megfeddett vagy megdorgált volna. Kriza nemcsak hirdette, de követte is az Úr Jézust mindenben.

Ami végre életsorsát és családi életét illeti, mert miután házasságommal feleségem útján rokonságban is voltam Krizával, tehát azt is jól ismertem, életsorsára nézve nem mondhatom, hogy valami fényes lett volna, hiszen mikor püspök is

lett, fizetése oly kevés volt, hogy abból ugyan el nem tartotta volna családját, ha munkásságával, különösen hírlapi tevékenységével valamit ahhoz szerezni nem tudott volna, de családi élete, ez már a szó teljes értelmében boldog volt, mert olyan felesége volt, aki vele a szívjóságban és lélekemességben versenyzett. Gyermekei is, 2 fiú és 1 leány, jók voltak. Csak egyik, a kisebbik fiú búsitotta meg, aki egy szerencsétlen esés közben szörnyet halt. Én temettem el, valamint — sajnos — Krizát is elég korán, mert még csak 64 éves volt 1875. március 26-án. Tüdőgyulladását kapott, de egyelőre senki sem gondolt még az ő halálára. Gyakran meglátogattam betegsége alatt is, de ő maga is bizalommal, sőt teljes reménnyel várta és hitte felgyógyulását. Álljon itt koporsója mellett mondott imámból a zárzó s ezzel le is zárom Krizáról való megemlékezésemet:

„Isten veled már felejtethetlen kedves püspökünk! Mint a mi Urunk és mesterünk, te is nagypénteken ajánltad lelkedet a mennyei Atya kezébe. Óh miért nem áll a te koporsódnál is az angyal, hirdetve nekünk a mennyei szózatot: *nincs itt, feltámadott!* De mit érünk? Hisz e koporsóba csak árnyékod szállott, a te szellemed sokkal nagyobb volt s hatalmasabb művekben nyilatkozott, minthogy abba bezárható lenne: *az eget és örökéleletet kér magának.*

Midőn, még nincs másfél éve, ismét e helyen állottam, szeretett fiad koporsójánál, zokogva kiáltál fel: *fiam, fiam, miért hagyád itt édes atyádat? Lám, mily rövid volt az elválás, talán csak az útát készítette meg neked oh drága halott: fiad; talán csak azért szállt el lelke előtted, hogy legyen ki ott is szeretettel fogadjon, minthogy poraitok is együtt fognak pihenni.*

Fogadd tőlem családod, testvéreid, barátaid, rokonaid és tisztelőid, fogadd a tanári testület és papság, a haza és irodalom, vallásunk és egyházunk mélyen és igazán érzett búcsuját. Én a közfájdalom és közrészvét által nyújtott méltó koszorút enszivem igaz könnyeivel megáztatva teszem le koporsódra.

Isten veled! Isten velünk!”

Ferencz József.

SZÁZ ESZTENDŐ AZ UNITÁRIZMUS MULTJÁBÓL.

II-ik közlemény.

Ha valaki azt kérdezné, mi hát az unitárizmus? Azzal a kérdéssel, felelnék: melyik unitárizmust akarja ismerni a kérdező, mert az unitárizmus egészen más volt a XVI-ik százban, mint a XVII-ikben és a XVIII-ikban ismét más, mint a XIX-ikben.

A XVI-ik kibontakozás abból a bizonytalanságból, amit a különböző nemzetek vezetői dogmatizáló kísérleteikkel szándékosan megteremtettek. Ha a vallást a kath. egyház, mint ura minden hitnek és minden cselekedetnek, elvette a közönségtől és magának tartotta fenn, a protestáns sem tudta vissza adni, mert a tantételek nem vallás, a templom gyakorlása és a nyilvános viták iránti érdeklődés még nem hitélet, hanem inkább szellemi toina.

Ezt a felfogást támogatja dr. Beardnek a reformációról írt nagyszabású könyve, melyből a magam igazolására idézem: „A reformatio az én felfogásom szerint eredetileg sem teológiai, sem egyházi, sem vallási mozgalom nem volt. Ez a fölkerekedett általános gondolkozás (intellect) egyikrésze volt, amely már a tizennegyedik században megkezdődött, s amelyet a klasszikusok tanulmányozása, a nyomtatás feltalálása, roppant gyorsasággal siettetett a tizenhatodikban.”

Hol kezdődik a hitélet és miben valósul meg? Mai felfogás szerint egészen egyébben, mint azt az egyházak általános története mutatja. Az egyháznak a mindent átölelő és kimerítő fogalma különösen a XIX-ik században a tényeknek nem felelt meg. Az egyház szervezetileg megmaradott, de a hitéletet nem tudta többé kezében tartani és táplálni. Az magából az örökké éltető és hevítő lélekből kezdett táplálkozni. Mindenből ami a lélekre hatott, mert az induktív hatások voltak az igazi lelki életnek fölébresztői és így a deduktív gondolat elméletté gyarapodása már nem kereste, sőt kerülte, az egyházi körleteket, a papi felfogást és magyarázatot, s kezdette

szerkeszteni az egyéni meggyőződést és termelte az ujkori eretnokséget. Hogy a romboló kritika, vagy az agnosticizmus, atheizmus vagy talán materializmus formáját öltötte magára, az a gyorsan haladó tudományos és bölcséleti felfogások egyik másik irányú elhajlása vagy kinövése, sőt valóban a száguldva haladó új gondolattermelés következménye volt. A XVIII-ik században annyira fölbátorodott az értelem az önálló kezdeményezésre, hogy innen nézve a Rousseau Emilje és a francia forradalom Napoleonja, egyenlő jogú természetes szülöttje volt. Kant csak folytatta a lélek áramlatot, midőn a végesről az abszolút moralra tereli a figyelmet. Az sem lep meg, hogy Lessing az istenit mindenben fölfedezi s az emberi szellemben az örökkévalót látja. Ugyanannak az emberi erőnek csak tovább fűzése, midőn Fichte az öntudatban keresi a gondolat haladása kulcsát. Innen már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy az isteni az emberben mindenütt lehessen észlelni. Az isteni keresése azonban nem a csodás kijelentések útján történik, hanem azt emberi lélekből spontán fakad, amiből ismét logikailag következik az a joga a léleknek, hogy a maga erejéből építse föl üdvössége és boldogsága országát.

Minket ez a lélekáramlat az unitáriusnak nevezett hitvilágba vezet, mert amint első közleményünkben rámutattunk, megújult formája, a külföldön ebből táplálkozott s ennek igyekezett vallásos tartalmat kölcsönözni. A kezdet lassú, tapogatózó volt. Először csak az égből leszálló Jézussal tudja biztosítani magának az üdvösséget, de mihelyt megérezzi a német szabadgondolkodás lendítését, bátorságot vesz nemcsak a külföldiek között, hanem a mi szerény erdélyi embereinkben is.

Ennek a hatásnak tulajdonítjuk, hogy Fűzi János kolozsvári pap 1807-ben a zsinat előtt már védelmébe veszi azokat, „akik nem hódolnak szolgailag a hagyományos fölfogásnak, hanem gondolkoznak, bírálják, kételkednek és vizsgálódnak.” Egy könnyen nem hívőt hitetlennek nem nevezek — mondja Fűzi. — „Aki annak, amit a józan okossággal nem egyeztet, nem ad hitelt, az csak könnyen nem hívő, de nem hitetlen.” Ez valóban nem kevesebb, mint az agnosticizmus védelme Spencert megelőzve. Ugyanez a szónok a boldogságot nem tudja a keresztény vallás körébe szorítani. „Hát a boldogságból azokat, akik a keresztény valláson kívül éltek és élnek, kizárjuk-e s azzal mindnyájokat erkölcssteleneknek tartjuk-e? Távol legyen!”

Ugyanakkor Molnos Dávid az embert teszi középponttá. „Az ember olyan, mint a nap. Hagyjátok az embereket hinni a magok módja szerint, mint azt a mennyei bölcsesség tudniok engedte, hátha az örökkévaló bölcsesség éppen ebben munkálja az emberek boldogságát! Ahol a vallásnak határi vagynak, ott még az emberiségnek nincsenek, s a vélekedéseknek ezer megkülömböztetett nemeiben maga ugyanazon egy az ember, megmarad.“

Ezekben az ifjúi hévvel írt sorokban már benne van a gondolat-csirája annak az óriás vívmánynak, amely a keleti népek vallását kiemelte a saharai sivatagok homok kriptájából és az istenhit birodalmát kiterjesztette a föld egész kerekére.

A héber-zsidó fölfogás szerint megindult keresztény kizárólagosság lassan engedni kezd abszolút merevségéből.

Az ember leszáll büszke, magas polcáról. A kereszténység nemcsak arra ébred rá, hogy nem ő a világ egyetlen és kizárólagos tulajdonosa az üdvözülésnek, hanem arra is, hogy büszkesége nem jogosult, mert származása nem felülről indult ki, hanem alulról emelkedett oda, ahol van. Darwin és a tudományos nyomozók az ember származását egy kategóriába helyezik a többi szerves lényekével. A fokozati különbség még nem lényegi. A különbséget az agy nagysága és szerkezete, s a sok ezer esztendő hatása eredményezte. Ez a hit és bibliaellenes új kijelentés óriás lelki megrázkódást, botránkozást és elkeseredést idézett elő. Minden kegyes keresztény megfosztottnak érezte magát attól, amit szentnek és isteni igazságnak hitt.

Hosszú tiz esztendőök bánatos töprengése hozta meg végül a lecsillapodást és megnyugvást a változatlanban. Rá kellett jönni, hogy tulajdonképpen nem is a származás dönti el az érték fokát, hanem a produktív lelki energia. Bizony nagy erőfeszítés kellett ahhoz, hogy az emberiség civilizált keresztény csoportja ezt a nagy csalódást elfeledje. De ezzel nem volt vége a kiábrándulásnak. Sőt ezután következett a még keservebb: lemondás arról, hogy az ember a paradicsomban teljes boldogságra és Istennel egyenlőségre teremtett. Lemonadás mindarról, ami azután ebből a szent legendából következett.

Ezeknek legnagyobbika az a hitfelfogás, hogy az égi jogot elveszített ember helyett Isten gondoskodott egy kiválasztott és elküldött ember-alakról, a saját „egyszülött és tulajdon fia, a

Jézus Krisztus" személyében, aki mint *második Ádám* már megtudta őrizni isteni tisztaságát és szentségét a földön, mert születése csodás, a természet rendes törvényétől eltérő, élete hasonlóan csodákkal teljes, mert nem egyéb, mint isteni cselekedetek végzése emberi eszközökkel s végül a legcsodásabb, a meglett férfi testnek feltámadása és fölmenetele a mennybe az Atyaisten jobbjára.

A második Ádámnak az első és az ő maradékaikáé bűnéért áldozatul kellett adnia vérét, mert az Isten ellen elkövetett bűnéért engesztelő áldozat kell. Így vegyül össze az isteni az emberivel s így jut az emberiség sok száz esztendő forgása alatt, a vallás magyarázó és tanító fanatikus buzgóságából, abba a kritikus helyzetbe, hogy hitét meg kell osztania az egyedül igaz és tökéletes lélek-Isten és a szenvedő és halált ízlelt test-Isten között.

Olyan teljesen átjárta a kereszténység lelkét ez a kiválóan éles elmével megszerkesztett tan, hogy a szünetlenül jelentkezett ellenkező felfogás még a mai napig sem tudta felvilágosítani a keresztények nagy sokaságát tévedéséről.

Ismeretes előttünk az a nagy harc, melyet a keleti kereszténységben az Árius követői, a nyugatiban a különböző antitrinitáriusok megvíváltak. Előbbi cikkünkben néhány jelenségre mi is rámutattunk.

Ezuttal tovább folytatjuk a nyomozást amely nem annyira a fogalmak tisztulását fogja felmutatni, mint azt a velőket szaggató küzdelmet, melyet a tiszta felfogás apostolai kifejtettek, még mindig csak csekély eredménnyel, ha csak nem vesszük vívmánynak azt, hogy ma a gondolkozó keresztény emberiség tekintélyes része, egészen más irányban s más felfogás alapján keresi a lélek kielégítését. Mert azzal már tényleg tisztában vagyunk, hogy akár vallásnak, akár filozófiának, akár morálnak nevezzük a hitélet ujkori tüneteit, azok nemcsak új formulához, hanem új tartalomhoz jutottak, olyanokhoz, amelyek sem a keresztény tanelméletnek, sem az egyházi felfogásnak nem kedveznek, sőt annak szétrombolására vezetnek.

*

Az unitáriusok, kiket a keresztény jelzőre sem tartottak érdemesnek, némi elégtételt láthatnak az eredményben, ha ilyesmi összefér moráljokkal. De miután ez nem cél, sőt nem

is méltó tárgy a foglalkozásra, elégedjünk meg néhány adat és megfigyelés regisztrálásával.

Először is azt vesszük észre, hogy a vallás kezd össze- és kiszorulni a figyelem köréből s ahol még meg van, ott kénytelen gyakorlativá lenni, hogy életét biztosítsa. A gyakorlati vallás pedig az erkölcsösség és társadalmi tevékenység irányában halad. Ha egyébben el is térünk, abban egyet értünk, hogy a tiszta jellem érték s hogy az emberek mind inkább hajlandók arra, hogy ha már vallás kell, az ne legyen dogmatikus. A dogma elvlaszt, az igazságosság egyesít.

A „felekezeti düh“ amint Emerson mondotta volt, a békés lelkeket elűzi a dogmáktól. De az erkölcs nem elégít ki minden szükségletet, még ha Spencer jósolja is: „minthogy a dolgok titokzata megoldhatatlan, a vallásos szervezetek az erkölcs művelésére fogják fordítani figyelmüket.“

Tisztán erkölcsre épített társulatok szervezésével tesznek kísérletet. A franciák a hittanítást a morál tanításával akarják pótolni, de kénytelenek észrevenni, hogy a társadalmi morál, ha jó is a mai élet szabályozására, nem elégséges arra, hogy a krisztusi eszmét megvalósítsa az egyénben, annál kevésbé az emberek egyetemében, mert minden lépésnél veszélyezteteti az utititárius egoizmus örvénye. Az, ami a XIX. század második felét részint a porosz—francia, részint a keleti háborúk rettentő emberáldozataival a XIX. század civilizációja sötét foltjává tette: immár a XX. század kereszténységét is megalázta és meggyalázta. Ha csak ezeket az elrettentő istentelenségeket kellene látnunk a XIX. században, kétségbe esnénk az emberiség jövője felől. De hála a názáreti evangéliumának és hála az igazságot szomjazó tudásvágnak, egyebet is látunk. E látás körében legyen szabad nekünk arra figyeltetnünk, amit a mi hitünk sorsosai igyekeztek kivívni és valóra váltani. Mindenütt otthon érzik magukat, ahol új fény dereng a régi homály felett. A tudományos felfedezések senkinek sem okoznak több örömet, pedig az unitáriust sem kerüli el a megdöbbenés, az aggodás és bizalmatlanság.

Az erdélyi unitáriusság abban a szerencsés helyzetben érzi magát, hogy külföldi ifjú hitrokonai kedvezőbb társadalmi és politikai viszonyok között, általánosítják azt, amit itt csak egyesek fogadnak el megfontolt igazságnak. A haladás után sóvárgók örvendeznek azon, hogy minden irányban új nézetek

alakulnak ki, mert az unitárius eszme hatalmas táplálékot kap a fölfedezések mérhetetlen bányáiban, ámbár az unitáriusság egyeteme még a külföldiek között is konzervatívnak maradt a XIX. század első, sőt második nemzedékében is. Martineau első papsága alatt, Dublinben, keservesen tapasztalta, hogy a régi hitnézet többet ér mindennél, mert bele van ékelődve, sőt gyökerezve a lelkekbe s talán életelemökké is lett. Egy család, mely legközelebb állott szívéhez, midőn egyik beszédében, talán egészen véletlenül, kiejtette, hogy „Jézus valóságos ember volt“, könnyes szemmel, de változhatatlan elhatározással kijelentette, hogy kénytelen megválni a testi-lelki jóbaráttól, mert nem tud lemondani megváltójáról, a Jézus Krisztusról.

Néhány évvel később amerikai kortársa *Parker*, ennél is szomorubb tapasztalatot szerzett. Beszédeibe bele vitte lelkét és mértéktelen nagy tudását. Reformot követelt minden téren, ami a hitre, erkölcsre és a szabadságra tartozott. Egész lelkével azon dolgozott, hogy megtudja a kereszténység, mi a mulandó és mi maradandó a vallásban. Megmutatta, milyen viszonyban volt Jézus a maga korához és a miénkhez.

Első beszéde az „állandó és maradandóról“, melyet Bosztonban egy ifjú pap beiktatásakor tartott, a jelen volt trinitárius papokat annyira fölingerelte (*Experience of a minister* 37. l.), hogy nyilvánosan tiltakoztak és általános lett a kitörés a beszéd és a szerző ellen. A theológiai és az üzleti lapok együttesen zúgtak a beszéd ellen. „Hitetlennék, istentagadónak, atheistának neveztek az én keresztény lelkipásztor társaim. A szomszéd megyében egy pap a legjobban elterjedt lapban közreadott levélben fölhívta a főügyész figyelmét és követelte, hogy tegyen vád alá, a főtörvényszéktől meg követelte, hogy ítéljenek el és három évi állami börtönbe vesse nek, mint istenkáromlót.“

„A beszédet kinyomattam — folytatja —, de Bostonban nem akadt könyvkiadó, aki meg merte volna engedni, hogy a nevét rányomassam.“

„A kis füzet megjelent a swedenborgiak címe alatt, el is adták s le is bírálták. A papok nagy része elszakadt tőlem, némelyek az utcán nem mertek beszélni velem, sőt kezet adni sem akartak. Ha megjelentem nyilvános gyűléseiken, felálltak a kanapéról, ha én leültem, elkerültek, mint a zsidók a belpoklosokat. Lelkésztársaim közül is csupán hat engedte meg,

hogy szószékére fölálljak prédikálni. Egy unitárius pap, Russel L. János, minden figyelemben részesített, ellenben a felekezet ellenőrei elhatározták, hogy „ezt a fiatal embert el kell hallgattatni.” Az unitárius folyóiratok nem adtak helyet írásaimnak. Arra is kísérletet tettek, hogy roxburghi kis gyülekezetemet elidegenítsék tőlem. Tisztában voltam magammal s elhatároztam, hogy a harcot végig fogom harcolni. Kijelentettem ellenfeleimnek, hogy engem csak egy ember verhet le „önmagam.” Készen voltam arra, hogy ha a szószékemen nem szólhatok, kimegyek az utcára, be a házakhoz.“

A gyülekezet megmaradt mellette s egy pár barátja szintén. Némi lecsillapodás következett s 1841 őszén megtartotta öt előadását „a vallásra tartozó dolgokról.“

Erdélyben is volt ok harcra és elkeseredésre, mert a XIX. század elején megindult mozgalmat unitárius nyomda fölállításaért, a kormányhatóság elfojtotta.

A Szilágyság szélén, a Magyarországhoz tartozó részen egy erdélyi unitárius embernek nem akartak sem birtokvásári, sem lakhatási engedélyt adni, mivel vallása tiltva volt.* Hasonló esetről nem egyről szól a krónika a magyarországi részekből.

S mégis nem azok döntenek el a vallás és a hit sorsát, akik fogva akarják tartani a mult hagyományait s elűzni igyekeznek az új hírnököket, sem a külföldön, sem közöttünk Erdélyben. Azt a néhány ifjút, aki Amerikában és Angliában is merészkedik megszervezni az unitáriusságot, itt is megszülte az új idő méhe. Torda ifjú papja Gyöngyösy István 1841-ben már így szól:

„Az első emberi sírásra vígaszul megzendült *igét* négyezer esztendőig hordá az idő anyaméhe, míg testté alakítá s csuda erővel megszüülheté. Született azért az idő teljességében egy gyermek, kiben egy új országnak, világnak, szegletköve letétessek, hogy azon az igazság, a szeretetnek hajléka megépítessék s az emberi nem boldogsága állandósíttassék. Meglett ezáltal az utolsó és legteljesebb kijelentés is, melyben az Istennek minden akarata teljesen és világosan kihirdettetett az emberek idvezítője által s így gondoskodik a mindenható fő bölcsesség az emberiségnek jobb sorsáról, szerencsésebb kifejlődéséről, szóval idvességéről.“

* Bővebben ismertette: Brassai élete Boros Györgytől,

Idvezítő tehát az a vallás, mely összehángzásban van az emberi természettel, az a vallás, mely most javalja, hogy „tisztá legyen a szív, mint tisztá az egyszerű keresztség vize. Imádom hát idvezítő vallásomat, igen annak szelid fejedelmét, az áldott Úr Jézus Krisztust“.

Ez a gondolat-hullám a kifejezés egyházi formuláját lát-szik használni, de távol van attól, amit a Logos-tan tartalmaz. Ez az ifju unitárius az új világ szegeletkövének látja Jézust, mint aki Isten akaratát az emberiség boldogítására kihirdeti. Aki így foglalja össze a tan körüli gondolatokat, az már nem ariánus, — amilyen a többség volt, hanem unitárius, a szó modern értelmében. Kétségtelenül vehető észre, hogy az unitáriusok mind a boldogság megnyerését tartják üdvözülésnek, tehát Isten után a Jézus hatásától, az új evangéliumtól remélnek, ellenben a Krisztus érdeme utáni üdvölméletet vagy nem ismerik, vagy szándékosan elkerülik beszédeikben.

Az erdélyi gondolkodásra és hiterősödésre az amerikai s angol szellem egyelőre csak másodkézből hatott. Főképen bölöni Farkas Sándorra gondolunk, akinek liberális gondolkozása új és bátorító eszmékkal gazdagodva jutott be az erdélyi ifjúság közé. Gyöngyösi Farkason és Brassain a legteljesebb tisztelettel csüng, s a 30—40-es évek ifju unitáriusainak Brassai valóságos oraculumá. E két universalis szellem áthidalta azt a mélységet, amely a hivatalos unitáriusságot a haladó ifjúságtól elválasztotta és az ifju nemzedéknek bátorítást adott, ép úgy, mint Amerikában Channing, Angliában Martineau.

Az erdélyiek között csak a benső forrongás mutatkozik s csak a közoktatásban indul meg a reform. Amerikában a Channing baltimori beszéde még mindig visszhangzott. (Közölve a Ker. Magvetőben 1868.) Ő azt hiszi, hogy Jézus Kr. több, mint ember, aki létezett mielőtt a világ teremtett, hogy valóban az égből szállt alá az emberiség megváltására. Nemcsak a tanítás és az igazság mellett tanuskodása volt szerepe, hanem most is munkálja a mi javunkat és a mi közbenjárónk az Atyánál. Némelyek elvetik a három személy megkülönböztetését, anélkül, hogy a Jézus rendszerének a természetét vagy szabályát vizsgálnák. Némelyek a Kr. csupa emberi természetét vallják. De „mi úgy prédikálunk, — mondja Channing — mintha háromságtan soha sem is lett volna. Nem volna szabad, hogy nem bibliai kifejezések elválasszanak egymástól“.

A beszédnek pozitív és agresszív tonusa hatott, mondja Allen, és az apologia teljes mellőzése. E mellett a meleg prófétai hév, amelyből a pozitív vallás élő lehelése támadt. Ragaszkodik a bibliához, de az erőt az etikai, az emberies, világius tónus és tartalom adja meg. Az erkölcsi érzésre és a tisztult szeretetre apellál s a vallást léleknek és életnek tekinti. Tehát élet, jó cselekedet, emberbecsülés kell. Így teremtett 1810—1835-ig Boston környékén tiszta erkölcsi életet az egyházban, a vallásban.

Ezután jött a *kritikait* előkészítő időszak.

1831-ben jelentkezik a német rationalismus. Cunningham lefordítja Gieselert. 1833-ban az állam (Mass.) megvonja a segínyt az egyháztól, mert nem tekinti földadatának.

Új iskolák alakulnak. Új kinövések képződnek az erőteljes tölgy törzsén. Nem mindenik egészséges. Néhol az éles vágások belenyulnak a testbe és a nedve keringését új utra terelik.

„A fölfedezések tágkörű sikerei a theológiára átalakító hatást gyakoroltak, az ember élete többé nem fér el a bibliai kronologia szűk korlátai közt. Izrael története elveszíti azt a kényelmes helyet mélyről egyedül uralkodott a mult felett; a pátriárkák átterelődnek a legendák körébe és többé nem szerepelnek historiai vagy Isten választott misszionáriusai gyanánt. (Beard Reformation. 406.)”

A csodák helyét a természeti törvény foglalja el. Az istenfogalom is utána módosul. A részleges, helyhez kötött Isten, egytetemes lesz. Az a mi eddig az idő és a tér korlátai között mozgott, kiterjedett. Valamint a papi író fogalma szerint egykoron lett a kiterjedett erősség csillagtáborával, úgy most újabb kiterjedés támadt milliárd új világgal a föld körül, mely egy kis sötét ponttá törpül, s hasonlóan mérhetetlen terjedelmű történelemmel, vissza a föld korszakainak százszor ezer esztendeire, melyekből a korszakok csak percek az örök létezés óráján.

Az amerikai, sőt az angol unitáriuság is, annyira ragaszkodott a szabadfejlődés elvéhez, hogy az unitárius nevet kerülték, mert attól tartottak, hogy felekezeti jelleget kölcsönöz vallási és morális idealizmusoknak. A név körüli harc sokszor megújult. A két társulat fölvette az unitárius nevet, de a gyülekezetek függetlenségét nem érintette. Innen magyarázható meg, hogy némelyik gyülekezet bizonyos ideig támogatta a Társulatot, majd visszavonult. Erre vezethető vissza, hogy Angliában s

Amerikában is az „Unitárius Társulat“ mellett „Nemzeti Conferenciát“ szerveztek. Ez kétségen kívül tágasabb körű volt, de ugyanazt a célt szolgálta. Ennek kitűnő bizonyítéka, hogy mind a két Conferenciát bevonják a Társulat keretébe a 100 év ünnepe alkalmából.

Amerikában hosszú időn keresztül folyt a harc a liberális és orthodox gondolkozású tagok között. Egészen elvi és eszme-harc volt. Minden személyeskedés távol volt tőlük, annyira tisztelték egymás véleményét. A Parker idejében jelentkezett túlzások a 60-as és 70-es évek vitatkozásaiból hiányoztak. Ekkor már a radikális és a konzervatív gondolkozásúak állottak szemben egymással (Cooke Unitarianism in America 210. sk.)

A konzervatívok bizonyos hittani formulát szerettek volna elfogadtatni. A másik csoport az individualis szabadságot védte. Ők a szabadságot többre becsülték mindennél. Ezek között is némelyek összefoglalták az unitáriusság célját. Dr. Clarke Freeman J. szerencsésen fejezte ki néhány szóban:

Az Isten atyánk

Az ember testvérünk

Jézus vezérünk

A jellem üdvözít

Hisszük, hogy az emberiség mindig

halad előre és fölfelé.

A külföldi unitáriusság hatása Erdélyben pozitív alakban a 40-es évek közepén kezdődött. Először észrevétlenül az iskolába került be a Channing legkisebb dolgozatának magyar fordításával: *A keresztény vallás elemeivel*. Erről csak azt tudta az unitárius közönség, hogy Kriza János bocsátotta ki, mert az eredeti író: Channing neve, s a fordítójé is, el volt hallgatva. Előzménye van a kis könyv megjelenésének. Az egyház pályázatot hirdetett tankönyv írására. Adtak be dolgozatot, de a bírálatot nem állotta ki. Kriza így segített a szükségen. És tényleg segített, mert addig a kis gyermek az iskolában a Miatyánk és a Tízparancsolat szavait gyűjtögette elméjébe. „A keresztény vallás elemeiből“ is a gyermeki értelmet túlhaladó vallás-bölcselmi kérdések feleleteit tanulta be, de mégis megnyugvására szolgált kis lelkének midőn így felelhetett a kérdésre: „Ki teremtett tégedet? Engem az Isten teremtett.“ Magam is tanultam s hiven emlékezem, hogy sok jól eső érzés járta át a szívemet. Bizonyos kis helyet találtam magamnak ebben a nagy világban s

valóban megnyugtatót midőn azt is tudtam, hogy „az Isten lát még a legsűrűbb sötétségben is“.

Amit Jézusról tanított kétségtelenül úgy hatott, hogy ő valóban „Isten egyszülött és tulajdon fia volt“ s ámbár az is benne van, hogy Isten mindnyájunknak édes atyja, a Jézussal való testvéri közösség érzete nem ébredett föl. Nem is lehetett másképpen, mert a másik tankönyv, az énekeskönyv, határozottan azt tanította, hogy „Krisztus mennybe felmene s ült atyjának jobbára, s onnan leszen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat“.

A középiskolás kis gyermekek még sok ideig a nagy kátét tanulgatták, mert csak a 60-as években jelent meg a konfirmációs káté Ferencz Józseftől. A konfirmációt az 50-es években rendelte el a főhatóság, de lassan és először csak szorványosan jutott be a gyülekezetekbe. A káté biztosította a gyermekek hitbeli megerősítését, s immár sokkal modernebb szellemben, ámbár ezen is látszik az óvatosság. A krisztologia megújulása nálunk is nagyon lassan történt. Nemcsak a 60-as években siettek a régi emberek figyelmeztetni az angol unitáriusoknál tanult ifjú papokat és tanárokat az ujtás veszedelmére, hanem a legujabb időben is néhai dr. Bedő Albert, a buzgósággal és áldozattal hirdetett egyházbeszéd pályázatokhoz az alapigét mindig a János evangéliumából választotta, mert azzal tartott, hogy a szabad vallásgyakorlatra vonatkozó 1848. és 1868. évi törvények sem vették le az unitárius hit válláról a deési egyezés sulyos keresztjét.

Ennek a konzervativizmusnak a multak emlékében bőven megtalálható a magyarázata. De nemcsak a félelem, hanem az adott szó szentsége és a becsületes ragaszkodás az egyszer kimondott törvényhez, figyelembe veendő. Általában azt tanítja az unitarizmus történelme, hogy az unitáriusok mindig első helyre tették a becsületet. Tilden az amerikai papságról tartott előadásaiban helyesen állítja: „minden egyébben lehetett eltérés az unitáriusok között, a jellemre vonatkozóan teljesen egységesek voltak. A jellem az unitáriusok eszménye, — hogy ne mondjam — bálványa volt. A vallást, az egyházat, az istentiszteletet, mindent az igazán nemes jellem képzésére irányítottak. A jellemes ember önálló, megbízható személyiség, aki saját fényével fényeskedik mint a nap“.

Hogy ez a rajz mennyire talál az erdélyi unitáriusokra, arról tartózkodva nyilatkozhatunk mi unitáriusok. De az mindig megnyugvásunkra szolgált, hogy az unitáriusok megbízhatósá-

gáról, tisztességéről, szorgalmáról és kitartásáról — mind jellembe vágó vonások — elismeréssel szóltak azok, akik őket közelebbről megismerték.

Berde Mózsa jelleméről az erdélyi nagy birtokosok (Bethlenek) tettek tanúságot, midőn az 50-es évek alatt helyreállította értéktelenné vált és túlterhelt birtokokaikat, azzal, hogy huszezer forinttal jutalmazták meg. Az övéhez hasonló példára bővíben lehetne rámutatni.

Ismét Channingről kell szólnunk, mert az az értekezés, melyet az „önművelésről“ írt és magyarra fordított műveiben az iskola ifjúsága kezében forgott, minden ifjunak erkölcsbibliája volt s az ma is, éppen, mint a Smiles-é a *jellemről*.

Channing mondja: a lélek, melybe a bölcsesség, önzetlenség, jellemzilárdság és kegyesség magvai vannak elültetve, többet ér, mint a világnak minden külső anyagi érdeke. — Ez saját magáért, saját tökéletesedéseért létezik, s nem szabad saját és mások állati vágyainak rabszolgájává tenni. (Fordítás I. 17.)

Amerikában a színes bőrűek rabszolgasága ellen senki sem harcolt hevesebben Parkernél, de lám vele és társaikkal együtt Channing más rabszolgaság ellen is küzd.

Az unitárius eszmék irányában és fejlődésében a 60-as évek végétől, jogosan mondhatjuk, 1868-tól kezdve, egészen új szellem, új bátorság és határozottság mutatkozik Erdélyben. Ebben része volt a magyar alkotmány helyreállításának, de ránk nézve a vallásszabadság 1868. évi törvénybe iktatásának. A szelid lelkű Kriza János püspököt nagy tudású és munkára kész ifjú tanárok veszik körül. Az 1868. évi háromszázados zsinat összehozza Tordára az összes unitáriusságot. A külföldiek képviselője Tayler János J. a londoni theol. akadémia igazgatója ünnepelni jött és együtt örvendezett sokat szenvedett erdélyi testvéreivel.

A sajtót szolgálatjukba veszik és már 1861-ben megindul a *Keresztény Magvető*. Kriza és Brassai s az ifju tanárok és a kipróbált papok kezdik bontogatni a szárnyukat a nyilvánosság szeme előtt. A historiai érzék élesedik. Kitünő buvára Jakab Elek, aki rendre ébreszti föl mély álmából János Zsigmondot, Szentábrahámi püspököt, Blandratát, Bogátit, Enyedi Györgyöt.*

* Nagy Lajos, Buzogány Áron, Kovácsi Antal, Ferencz József, Simén Domokos, a korán elhalt Uzni, Marosi Gergely, és a papok közül Koronka Antal, Péterfi Sándor s mellettük számos jó tollú író, már az első tizenöt-ötben jelentkeznek.

A külföldi unitáriusok jeles termékei közül a Channing művei külön kötetben jelennek meg, de évről-évre olvassuk Martineaut, Taylert, Clarkeot, Parkert és másokat.

Channing hatása nálunk is utólérhetően. Az unitáriusok körében új gondolatokat táplál s különösen fokozza az önbizalmat és a ragaszkodást a hithez, amelynek olyan apostola támadt, aki Jézus kereszténységét addig nem hallott evangéliumi nyelven szólja. Az unitáriusok szívesen fogadták nemcsak azért, mert büszke önérettel vallották magukénak, hanem azért is, mert kedvezett a multból áthozott krisztológiai felfogásuknak.

Az unitárius olvasó közönség körében észrevétlenül hódított Channing, De hogy másutt is hódított, azt nyilván meg lehet látni a mult száz utolsó negyedében megjelent egyházi beszéd-irodalomból. A református és némely róm. kath. hitszónokok, talán tudtokon kívül, de nagyon is a Channing szellemében hirdették a szeretet, a megbocsátás és a humanizmus evangéliumát. A dogmai magyarázatok csak elvéve fordulnak elő, a különben gazdag beszéd-irodalomban. Krisztus istensége helyett az erkölcs tisztulása és az értelem fölvilágosodása, a tudás kibővítése érdekli a magyar közönséget.

Általános vonatkozásban mondja 1872-ben Clarke (J. Fr.), de a magyar viszonyokra egészen talál: „Bizonyos vagyok, hogy amely szellem hevitette Channinget, vezetni fogja a jövő korokban és felépíti a jövő egyházait. Most már nem kérdés az egység, vagy háromság, hanem az, ami sokkal mélyebb, sokkal fontosabb, Mialatt a Krisztus istensége kérdésének logikai kifejezéseinek tépelődünk, fölemelkedünk az Isten Atyasága és az emberek testvérisége magaslatára.“

A fölvilágosodás a természettudományok körében rohamos gyorsasággal halad. A filozofia belevegyül és szószólókra talál a könnyebbfajta világfelfogásban, melyet a materializmus és pozitívizmus újított alakban népszerűsített. De ugyanakkor már az összehasonlító vallástudomány kezdi mélyíteni a gondolkozást és tágítani a szemléletet. A liberális protestánsok kézfogóra hívják föl a tudományért hevülni tudó férfiakat és szervezik a *Protestáns Egyletet*, szót adnak az unitárius Ferencz Józsefnek és Simén Domokosnak nyilvános gyűlésükön (Kecskeméten) és széles körben olvasott lapjokban (*Protestáns Egyh. és Isk. Lap.*). Simén enged a kor sugallatának

és kimutatja, hogy a szentháromság eredete és fejlődése nem az evangéliumok s nem is a biblia emlőjén táplálkozott, hanem egyházpolitikai, hatalmi érdek és idegen filozofiai elméletek lassú és kényszerű terméke.

Az új magyar protestantizmus élénk föllendülése ismét fölélesztette a szunyadó orthodoxyát. Hosszu éveket tartó irodalmi harc következett, melynek talán legösszefoglalóbb címe: *Az unitárizmus és Debrecen*. Mindkét részen csak egyesek vettek benne részt s ma még csak annyit állithatunk, hogy egyik fél közönsége sem azonosította magát sem a harcmóddal, sem a harcolókat tápláló kiméletlén, nem is keresztényes kitérésekkel.* De úgy látszott, hogy ez is hozzá tartozott a kor szelleméhez és szükséges volt, hogy az eszmék tovább tisztuljanak.

Az unitáriusság többsége a kritika helyébe, melyre Amerikában és Angliában a 40—70-es években rá volt utalva, áttért a tudományos theológia mivélésére, a vallásos érzés és hitbuzgóság mélyítésére, a szociális tevékenység fokozására. Többé nem kellett vitatni a tudomány jogosultságát a vallás körében. Csak a legelmaradottabb papok között okozott aggodalmat az a felfogás, hogy a biblia ihletettsége nem az írás szavaiban, sem betűiben keresendő, hanem abban a léleekben, a mely a szövegbe bele van lehelve. Tehát többé nem volt szabad megütközni afölött, hogy Mózes nem írt öt könyvet, s talán semmit sem. Megnyugtatólag kezdett hatni, hogy a héber törvényei a magok kora szükségéi szerint készültek, tehát nem kell, miután nem is lehet, azokat ma alkalmazni, nemcsak a keresztényeknek, hanem a zsidóknak sem. A haladás fokozására jótékonyan hatott, mihelyt köztudatba ment át, hogy más keleti népeknek is voltak bibliái s azokban az Isten teremtő munkája hasonló felfogással van megírva.

Lehetetlen volt többé afölött tépelődni, hogy Jézus Krisztus volt-e s hogy a világ kezdetekor, vagy az idő teljességében lett-e, mert azzal is kellett foglalkozni, hogy a primitív népek vallása a legsötétebb Afrikában, vagy a vad nép lakta szigeteken hasonlít-e valamely vonásában a zsidó, vagy a keresztény valláshoz. Gyönyörködni kellett abban a nagyszerű tudományos sikerben, amely majdnem matematikai pontosság-

* Unitárius részről Kanyaró Ferenc, a híres historikus állotta a harcot, széleskörű tudással, éles kritikával s ha kellett, maró gunnyal.

gal kitudta mutatni, mikor és hol írták a teremtés szent legendáját, mielőtt a Genesis első könyvébe került volna.* Az öt könyvbe (Pentateuch) szétszórt törvények fejlődése lépésről-lépésre kimutatható, sőt a mi kitűnő professzorunk, dr. Carpenter érdeme, hogy versről-versre, sorról-sorra szét lehet választani és össze is lehet illeszteni az egykoru és egyhelyre tartozó darabokat.

A prófétákkal és a többi könyvekkel is eljutottunk odáig, hogy megnyugtató bizonyossággal tudjuk melyik kor és milyen politikai, társadalmi vagy egyházpolitikai viszonyok hozták létre egyiket, másikat. A nagy próféták könyveinek német és angol kiadásai színekkel jelzik, a részek korát. Bizony az 50-es években midőn egy anglikán püspök (Golenso) azt merete hirdetni, hogy Mózes nem írta s nem is egy, hanem több ember és egymástól több száz évvel távolálló időben írta a Genesiset, száműzték Délafrikába a zuluk közé. De ma a tudományos igazságot más püspökök és papok is bátorsággal hirdetik, mert a martirok szenvedése meghozta ezen a téren is a diadalt.

Amerikai tudósaink közül Clarke (Freeman Jakab) hatalmas kötetben állította össze a keleti nagy népek vallását és nem tartózkodott attól sem, hogy a keresztény vallást a többi vallások közé sorozza.

Az új testamentum magyarázása és ennek következtében a Jézus Krisztusról való felfogás a XIX-ik század második felében a Dr. Martineau hatalmas és bátor tollából eredt megvilágításban egészen új kibontakozásba zökkent. 1850-ben írja: az első keresztények fogalma az volt, hogy Jézus a Krisztus, tehát a Messiás. Szükségtelen mondani, hogy ez a szó nem jelent valódi lényt, hanem csak egy teljesen eszményi személyiséget. A messiási eszme tisztán csak álom és képzelet alkotása volt, melyet a hit teremtő szeme a fellegeken látott. Azt mondani, hogy Jézus volt a *Messiás, sokkal kevesebbet jelent, mintha azt mondanák, hogy Keresztelő János Ilyés volt, mert Ilyés legalább gyakor élőszemély volt, de a Messiás csak fogalom.

Jézus messiássága úgy keletkezett, hogy a kereszténység eredetét rossz helyen keresték, mert a helyett, hogy az emberi ség szelleméből olvasták volna le, a betűkbe foglalt hitnézetekbe

* A Mózes öt könyvét ma már csak a tartalom után s majdnem kárólag a görög — tehát a legrégebb fordítás szerint Genesis, Exodus, Levitikus, Numeri, Denteronium nevek alatt ismerik.

fogantoztak. Ezzel az eljárással teljesen elhomályosították az igazi lényegét. Elveszítették Jézust és formáltak helyette Krisztust, Messiást, második Ádámot.

Az új testamentum megvilágításában elsőrendű érdemeket szerzett dr. Carpenter számos kritikai művével, melyeket a tudományos gazdagság, az éles megfigyelés és a határozott bizonyosság jellemez. A három első evangélium synopsissá általánosan elfogadott tudományos munka. Hasonló értékű dr. Toy amerikai (Harvard) egyetemi tanár műve az *Ótestamentum vallásáról*.

Mindezeket, valamint az összes unitárius íróknak a Jézusra vonatkozó tanításait és kritikáit dicsőségesen tetőzte be 1890-ben dr. Martineau legszenzációsabb alkotása: a *vallásban mi a tekintély főhelye* (Seat of Authority in Religion). A 85 éves próféta, látnok és bölcsész 40 esztendeig érlelt eszméit fejti ki hihetetlenül briliáns nyelven és mindent átölelő gondolattal. Megakarta mutatni az igazi, helyes és tiszta felfogást Jézusról.

„Nem gondolhatok fájdalom és sajnálkozás nélkül arra, hogy a kereszténység alapján jó részt mindabból fejlődött ki, ami mulandó és veszendő; amiben a hagyományok nem historiaiak, az alapeszmék mitoszszerűek és a próféciák félremagyarázások. Az Éden mesétől kezdve a képzelt utolsó trombitáig, a világ isteni rendje ki van fordítva és el van fordítva. Az eredendő bűn és a belőle származó pusztulás; az elégtételi áldozat terve, az incarnatio és ezzel az ember és Isten közötti viszony lealacsonyítása, az egyszemélyben működő kettős természet; úgy szintén az anyagi eszközök által szerzett kegyelem; Krisztusnak második megjelenése, hogy külön válassza a juhokat az utolsó ítéletkor, mind csupa mítoszokból sarjadt, messiást váró álmadozások, vagy farizeusi teológia, a szentjegyekre támaszkodó babona, vagy népszerű fölmagasztalás. Ezekből az elképzelésekből azután sarjadoztak az erkölcsi tartalmat, szellemi lényegét nélkülöző dogmák, kivéve „a bűnbocsánatot.“

„Ha azonban ezekből a historiai forrásokhoz folyamodom, akkor olyan eredményt érek el, amelyben békét, nyugalmat és reménységet találok, t. i. a kereszténységet, Jézus Krisztus személyes vallását látom megtisztulva a veszendő elemektől, és megvalósítva az ember és Isten közötti viszonyt. Nem értem azt, hogy Jézus nemzete vallásának, irodalmának és történeté-

nek hatásától mentes volt, hogy a Hexateuchot vagy a próféta-
tákat oly világosan értette, mint Kuehnen, hogy tisztában volt a
Dániel könyve származásával. A tökéletlen ismeret nemhogy
képtelenné tenné az istenes dolgokban való vezetésre, hanem
éppen lényegesen fontos. A mindentudás, amely belát minden
távlatokba és mélységekbe, nélkülözi azt a viszonylagos per-
spectivát, amely együtt jár a mi lelki tapasztalatainkkal. A vallás
a véges léleknek a végtelenhez való helyes viszonya, a belül-
ről származó látásnak a messzi távolban tündöklő világosság-
sághoz eljutása, a még csak kezdetleges jósnak a tökéletes
és örökkévalóhoz vonzódása. És ide minket el nem tud juttatni
más közbenjáró, hanem csak az, „aki a mi gyengeségeinket
érezte és mindenekben megkísértetett mint mi, mégis bűn
nélkül.“ De ez is csak oly értelemben, ahogy minden növe-
kedő lélekre alkalmazni lehet, vagyis rideg dogmai abszolutság
nélkül. Midőn őt „jónak“ mondták, csak a környezete föl-
fogását fejezték ki, a minék ő ellene mondott.

„Az emberi lélek szerkezeténél fogva úgy van előkészítve,
hogy az Istent közvetlenül felfoghassa... Mi az igaz felsőbb-
ségét, a szentség szépségét, csak akkor látjuk valóban isteni-
nek, ha másvalakinek a diadala megszégyenít és fölhevít
hasonló hősiés cselekvésre. A föltűnően igaz különböző foko-
zatai ránk nézve olyanok, mint a földet az éggel összekötő
létrán föl- és alájáró angyalok. És ha Názáreti Jézus, lelke
jellemvonásainál fogva, a szentek fejedelme helyét foglalja el,
s ha ő a tiszta vallásos élet körülményeit tökéletessé teszi,
ennélfogva ő az emberi lélekben rejlő legfőbb lehetőségeket
és azoknak az ember s Isten közötti viszonytól függését
jelenti ki.“

Ránk magyar unitáriusokra nézve ezeknek és számos
hasonló műnek az értéke abban jelentkezik, hogy a mi theo-
logiánkat azok tanítják és mívelik, akik e jeles nagy férfiak
ajakáról hallgatták a tudományos igazságokat. De tovább is
fűzhetjük a hatást, mert irodalmunkat s így szöszékeinket is
az a szellem járja át. Azonban nem kis nehézséget okoz
közöitünk az a tény, hogy a tudományos theologiai irodalom
terjesztésére és befogadására kiadó cég nincsen, olvasó közön-
ség pedig alig akkora, hogy az elvétele, nagy időközökben
megjelent könyveket az író valahogyan elhelyezhesse. A mi
unitárius közönségünk nagy többsége a tudományos igazságok

befogadására és méltánylására — nemhogy könyvekből, de még szószéki beszédekből is, nincsen elkészülve, megérve. Ez olyan nagy problema, amelynek megoldására egy nemzedék nem, sőt kettő is alig ha lesz elégséges. Mi sajnos — még csak most vagyunk a körül, hogy bár a középiskolába olyan tankönyveket vigyünk be, amelyekben a tudományos eredmények fel legyenek dolgozva.

Eddigi kiadványaink nagyobb része egyes értekezések, füzetek s néhány terjedelmesebb fordítás. De a budapesti lelkészek (főleg Derzsi Károly) *Unitárius Kiskönyvtára*, a Kolozsvárt megjelent *Unitárius füzetek*, és éppen most megjelenő *Unitárius Könyvtár* mint bevezető és előkészítő munkák, nagy szolgálatot tettek.

Nagybecsűnek kell minősíteni azt a munkát, amely egyháztársadalmi úton a *Dávid Ferenc Egylet* neve alatt és körében negyven éve foly. Az unitárius és nem unitárius községek az egylet felolvasó gyűlésein elhangzott és kellőképpen alkalmazott formában fokozatosan kezdetek hozzászokni a vallás komoly, nagy kérdései boncolgatásához. Az egylet lapja és kiadványai útján olvasgatásához.

Általában észre kell vennünk, hogy a XIX-ik század második felében a Dávid Ferenc neve volt az uralkodó plánéta. Először halála 300-ik fordulója (1879), azután születése 400-ik fordulója (1910) fölrázta nemcsak az unitáriusság érdeklődését, hanem a magyar közönségét is. Diadalmas volt a magyar reformátor ünnepe a helybeli ezrek és külföldi százak jelenlétében.

A XIX-ik század befejezése az unitáriusság diadalának kezdetét szemlélhette. 1900 évi május 26-án az amerikai Unitárius Társulat fennállása 75 éves jubileumát ünnepelte. Anglia, Belgium, India, Japán, Magyarország és Németország képviselői gyűltek össze Londonba. Ekkor alakult meg az Am. Unitárius Társulat titkára javaslatára az Unitárius és más szabad gondolkodók és hívők nemzetközi Tanácsa.*

A szabadelvű hitbeli fölfogás sehol sem állott meg a theologiai eszmék tisztázásánál, hanem mindenütt és mindig maga után vonta a liberális cselekvést is. A *jótekonyság* és *humanizmus* oltárán semmi más hitnézetű közönség keze után

* Dr. Boros György 1900 januárjában, dr. Eliot Sámuel június 26-án terjesztette elő. Elfogadták és azóta Amsterdam (1903), Genf (1903), London (1907), Berlin, Páris, Boston fogadták igen nagy szívességgel,

nem füstölgött annyi áldozat, — a számarányt tekintve — mint az unitáriusoké után. Egy angol unitárius leány, Nightingale (Nájtingél) Florence egy csapat ápolónőt vezetett a krími hadjárat sebesültjeihez és ezernyi ezer szenvedő férfi életét mentette meg oly hősiés önfeláldozással, melyről legendák szálltak szájról szájra. Amerikában dr. Tuckerman lelkész elhagyja rendes papi állását, hogy a szegények lelkipásztora lenessen. Dr. Howe orvos szervezi az első „vakok intézetét” Amerikában. Egyebek mellett az ő érdeme, hogy Keller Helen siketnéma-vak leány a művelt világ csodája lett. A mi kis Erdélyünk nagy Brassai Sámuele a hálás világ előtt soha sem fog elhomályosodni, hacsak azért is, mert ő mindennapi sovány keresetéből száz ifjút neveltetett föl, juttatott kenyérhez és tudományhoz.

Az unitárius jótékonyágnak gyönyörű példái egymásra halmozódtak a XIX-ik században. Augusztinovich Pál és Berde Mozsai és sokak alapítványa az 1716-ban minden vagyonától megfosztott unitárius egyházat, fejedelmi bőkezűséggel halmozták el. Kelemen Benő jóságos szíve az ifjúság számára Kolozsvárt kórházat nyittat s ápolót állítat. Koncz János három iskolát, Dersi János a két gimnáziumot biztosítja a tanulók megélhetéséről és szorgalmáról.

A humánus intézmények vezetői között mindenütt részt kívánnak az unitáriusok. A kolozsvári legrégebbi intézet, a Jótékony Nőegyletnek kezdet óta haláláig alelnöke Kriza Jánosné, Kovácsi Antal buzgó titkára, aki az elaggott lelkészek, tanítók és özvegyeik nyugdíjintézete megalapozásáért, kevés megértés mellett, nagy buzgóságot fejtett ki.

A népnevelés kezdő munkájában már a 40-es években vezető szerepet visz Brassai, akinek a tankönyvirodalomban és a *Vasárnapi Ujság*-ban elhintett gyönyörű gondolatai új világosságot derítettek a népre és a nép iskoláira.

Még igen közel vagyunk a XIX-ik századbeli unitárius gondolkodás és cselekvés színteréhez, hogy arról bírálatot mond-hassunk, vagy megfelelő hű képet alkothassunk, hiszen a szereplők egy része még ma is életben van. De amellet és mindenekfelett most olyan borús hangulat uralkodik a lelkeken, hogy nemcsak a tisztánlátás, hanem a helyesen ítékezés is le van tompítva. Megváltó szerencsénk, hogy most is, mint annyiszor a multban, érezzük a messzi távolból felénk hajló test-

véri szeretet kisugárzó melegét és messzi jövőbe fénytszóró világosságát. Ez a világosság nem is annyira a földi életre, mint a jövődől lelki boldogságra és üdvösségre irányítja figyelmünket és fokozza mindig szilárd hitünket, a tökéletes gondviselő Isten iránt, kinek legfőbb vigasztalása ezen a földön az a feleséges evangelium, melyet az ő fia, a mi legjobb testvérünk, barátunk, útmutatónk és vezérünk lehelt a mindenkori tanítványok szívébe.

Ezek nyomdokába lépni s Jézust követve dolgozni és élni az emberiség haladásáért, a lelkek fölvilágosításáért, a tiszta és nemes életért, az a cél, amely egyesíti a világ unitárusait.

Egy lelkes angol unitárius nő szavai csengjenek fülünkbe: Unitárius testvéreim, vegyétek észre, milyen szépség és milyen erő van a mi hitünkben, mert csak így és akkor fog bekapcsolódni abba a hatalmas hatóerőbe, melyet kifejít minden igaz vallás. De ne feledjétek, hogy bármily nagy hitünk őseréje, annak szüksége van irányításra, ellenőrzésre és vezetésre, hogy bejusson azokba az életerekbe, melyekből aztán táplálékot szolgálhat az emberiségnek. (Sidney Martineau. 1924.)

Dr. Boros György.

JÓKAI EMLÉKEZETE.*

Az 1925-ik évvel egy szellemi áldásokban csodálatosan gazdag magyar esztendőnek értünk századik fordulójához. Századik évfordulójánál tartunk tudvalevőleg az 1825-ik esztendőnek, melyről a magyar történet műzsája azt a csodálatos isten-áldását jegyezte fel, hogy ebben az évben háromszor hozott örökké emlékezetes, remek termést a magyar génusz ezred-éves kertjében.

Az első remek termés a *Vörösmarty Zalán Futása*, ez a várva várt magyar nemzeti eposz volt, melynek mélabús akkordjai kuruc tárogató módjára markoltak újra a nemzeti lélekbe, hogy fölverjék ott „a riasztó, vak mélységet” e bánatos melódiával: „Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?”

Az áldott esztendő második termése egy újszülött fiúcska, egy komáromi rózsató utolsó bimbaja volt, melyről akkor még senkisem sejtette, hogy majd, ha kinyílik, soha el nem muló szépségekkel fogja elárasztani nemcsak a magyar költészetnek, hanem az egész magyar világirodalomnak rózsás kertjét.

* A Székelykeresztúri Unitárius Főgimnáziumban 1925. március 8-án tartott felolvasás,

A harmadik termést a késő ős hozta. 1825. november 3-án végre testet öltött az ige, megvalósult a régi „*Jámbor Szándék*”. Széchenyi „*legyen*” szavával létre hívta a *Magyar Tudományos Akadémiát*, s a nemzeti áldozatkészségnek e fenséges szép megnyilatkozása egyszerre fényes palotába, őt megillető ruhába varázsolta az addig hamupipőke sorsban tengődő magyar nyelvet és tudományosságot!

Mind a három áldás, melyet a magyar nemzet szellemi életére az 1825-ik esztendő hozott, méltó külön-külön is a kegyeletes emlékezésre. Mostani ünnepelésünk azonban illesse egészen azt a komáromi újszülött fiúcskát, akiből a magyar regényírás fejedelme, a világhírű magyar író lett.

Születése századik évfordulója alkalmából hódoljunk ma a nagy költő-király emlékének, aki a szépség, a jóság és a szeretet diadalának hirdetésével nemcsak földi életében uralkodott a magyar lelkeken, de uralkodik korlátlanul ma is, amikor már teste régen a halhatatlanok között pihen.

Hogyan nőtte ki magát a kis Jókai fiúcska a halhatatlan nagyok közé? Olyan kérdés ez, melynek kutatása és felderítése, — ha teljes sikerrel nem kecsegtet is, — de mind az ifjúságra, mind a nevelőkre és szülőkre nézve sok-sok tanulsággal jár. Ha időnkhez mérten — csak a legkiemelkedőbb mozzanatokon szaladunk is végig, akkor is érdekes és tanulmányos megállapításokra bukkanunk.

Maga a ház, melyben az utolsó Jókai fiú 1825. február 18-án született, sem közönséges épület. Milyen szimbolikusan szép véletlen, milyen jókaiasan poétikus, hogy az a ház, melyben az eszményi világok álmodója, az ideális világfelfogású nagy költő született, valamikor — a vallásüldözések idején — *templom*, kálvinista imaház volt!

És minő romantikus életrajzának második adata is! Micsoda sajtáságos apai sejtelem sugalmazhatta, hogy a kálvinista Jókai fiú, majdan a csodaszép fanatikus történetek kigondolója, a világnak — Homeros mellett — tán egyik legelbájosabb mesemondója, — épen egy páratlanul kalandos életű *regényhősnek*, gróf Benyovszky Móricnak tiszteletére kapjon a keresztségben „*Móric*” nevet?

Mindezek természetesen romantikus színezetű véletlenségek. De az már bizonyosság, hogy a kis Jókai Móric istenadta tehetségnek, lángelmének született! Másfelől azonban az életrajzi adatokból az is kétségtelen, hogy rendkívül áldásos családi, iskolai és társadalmi hatások munkáltak közre odáig, míg az az isteni szikra, — melyet az újszülött e világra kétségtelesenül magával hozott, — soha el nem halványuló, örök fényességű csillaggá növekedhetett a magyar költészet egén!

Bizonyos, hogy a mesélő hajlamot, a szép és nemes iránti vonzalmat, az eszményi gondolkozást, a munka szeretetét, a nemes becsvágyat a kis Jókai Móricban a *családi neve-*

lés alapozta meg. Mikor iskolába került, már folyékonyan tudott olvasni, s nagyon szeretett festegetni. Kilenc éves korában már verse jelent meg nyomtatásban, s tíz éves korában már színdarabot írt.

De amit a családi nevelés ily sokat ígérően építgetett, azt hasonló gondossággal és egyre fokozódó eredménnyel tetőzték be a régi jó *egyházi iskolák*. Komárom, Pozsony, Pápa, Kecskemét a maguk iskolai és társadalmi viszonyaival, ápoló szeretetük melegével mind-mind növelték valamicskét a Jókai szárnyait!

Komáromi kis diák korában tanulta meg — az idegen nyelvek mellett — *okosan gazdálkodni a munkára szánt idővel!* Ekkor szokta meg egész életére a korán kelést. Jókai bámulatos írói termékenységének épen abban rejlik egyszerű magyarázata, hogy nem füstös kávéházakban, hanem a reggeli órák üde levegőjében éber fővel, tiszta szívvel szövögette az ő gyönyörűséges meséit!

A pozsonyi Zsigmondy-ház a szülői hajlékra emlékeztető gyöngédséggel és szeretettel: kávé kanálban adogatott egy kis *önállóságot* és *bátorságot* a túlon-túl félénk komáromi cseregyermeknek.

A pápai önképzőkör a *nyilvános szereplésre és irogatásra* kaptja rá. Itt érdemi ki írói munkásságával az *első aranyat*, s innen, a pápai önképzőkörből viszi, magával az aranytól is többet érő kincset: a *Petőfivel való ismeretséget* is.

Kecskemét a maga alföldi levegőjével *testi és lelki egészséget* ad a betegeskedő ifjúnak. A házi gazdája oldalán tett pusztai kirándulások a *természet szeretetét* oltják belé, s a *magyar néplélek megismerésére* nyújtanak bőséges alkalmat neki. A kecskeméti környezet ad a különben szerény 18 éves ifjúnak akkora *önbizalmat*, hogy gondolva merészet és nagyot, „A Zsidó Fiú” című drámájával pályázik a Nemzeti Színház 100 aranyára, s ha a jutalmat nem is, de megnyeri vele a bíráló bizottság két legtekintélyesebb tagjának: *Vörösmartynak és Bajzának dicséretét*.

Maga Jókai is elismerte, hogy irodalmi tevékenységének egész alaphangulatát a kecskeméti élet határozta meg. A Petőfivel való pápai ismeretség is voltaképen Kecskeméten mélyült olyan benső barátsággá, mely később, a pályaválasztáskor döntő befolyást gyakorolt Jókai elhatározására. A pesti írói világban ugyanis a *jó barát*, a már országSZerte ünnepeelt Petőfi tanítgatta járni a még bátortalan Jókait. Ő egyengette Jókai első műveinek, a „*Hétköznapok*”-nak, majd a „*Nepean Sziget*”-nek útját.

Mikor ezek megjelentek, akkor aztán fölöslegessé vált Jókainak a megszerzett ügyvédi diploma. Hamarosan ott haladt ő is a Petőfi nyomában, útban a halhatatlanság felé, és erről az útról nem volt többé visszatérés!

Az isteni gondviselés is úgy intézte a Jókai élete folyását, hogy még mielőtt elveszítette volna a támogató jó barátot, — akivel együtt csinálták a *sajtószabadságot* és a *szép márciusi napokat*, — melléje adta a jó sors élettársul *Laborfalvi Rózát*, ezt a férfilelkű magyar művésznőt, hogy Jókait a magyar költészet számára minden poklokon keresztül megmentse és a halhatatlanság útján tovább vezesse. Valóban, férfi sorsa a nő! A sorstól, mely a Petőfi írói pályáját kegyetlenül rövid hat esztendőben szabta meg, *Laborfalvi Róza erős lelke* vívta ki, hogy Jókainak hat hosszú évtizedet adjon az ég a mesélésre, amíg mind-mind elmondhatja nemzete gyönyörűségére és vigasztalására az „Ezeregyjé Meséi”-nél is bájosabb történeteit. És ő mesélt is egyre, szorgalmasan, mintha a hatvanéves írói pályának minden egyes napját Seherzade módjára kellett volna kiérdemelnie!

Az 1850-es években, amikor Jókai a magyar irodalom munkásai között megjelent, a magyar széppróza parcellája sem állott már ugarolatlanul. Ifjú irodalmi ág volt még ugyan a regény és a novella, de ott dolgoztak már a parcellában: *Jósika*, *Eötvös* és *Kemény*. Mindeniknek megvannak a maga irodalomtörténeti érdemei. *Jósika*, a magyar történeti regény atyja történelmi külsőségekkel és bájos nőalakjaival olvasóközönséget hódít a magyar regény számára. A nagy gondolkozó *Eötvös* hatalmas eszmetömböket görget s irányregényeivel elősegíti a márciusi eszmék diadalát. *Kemény* mintaszerű korrajzai, lélekelemzése és megrendítően tragikus története művészi magaslatra emelik a magyar regényt. De a nemzet osztatlan tapsát egyikük sem tudja kivívni.

Ekkor jelenik meg az irodalmi küzdőtéren s viszi el a pálmát mindnyájok elől Jókai népszerű műzsája, amely szakasztott édes testvér a *Petőfi* és *Arany* műzsájával. A népi-nemzeti költészet apostolai ők mindahárman! *Petőfi* a magyar népdalt nemesíti meg lírájában, *Arany* szertefoszlott naiv-eposzunkat teremti újra a modern epikus költői művészetével, Jókai meg a magyar népmesét emeli regényeiben és novelláiban művészi magaslatra. Csakhogy Jókai hatása a nemzeti lélekre talán még nagyobb és egyetemesebb, mint *Petőfié* és *Aranyé*, mert Jókai a legnépszerűbb műfajban szól nemzetének aprajához-nagyjához és a leghosszabb ideig ő tartja a kezét nemzete pulzusán, hármuk közül az ő írói munkássága a leghosszabb tartamú.

Írói termékenysége is páratlannak mondható az egész világirodalomban! Csak ötven éves írói jubileumáig: 1844-től 1894-ig 324 kötetet adott ki, körülbelől 3500 nyomtatott íven! Összes művei tehát egy egész kis könyvtarra menő tömeget képviselnek, amelynek csak a pusztá lemásolásához is egy emberi élet rendszeres és kitartó munkája volna szükséges. Micsoda hatalmas szellemi munkát végzett hát az a Jókai, aki

műveinek óriási anyagát nemcsak leírta, hanem *kigondolta és szívet-lelket gyönyörködtető regények vagy novellák művészi formájába öntötte!*

Üde fantáziája, mellyel a műveiből kibontakozó hatalmas mesetömböt összehordta, az egész világon tüneményszerű! Ez egyik legcsodáltabb írói jelessége. Képzelő erejének fénye, mint valami bűvös csodalámpás, bevilágít a mult idők ködébe, föl-idézve a „*Török Világ*“-ot és „*Erdély aranykorá*“-t; máskor meg egy vátes ihletével a „*Jövő Század*“ képét vetíti előnkbe. Most a föld mélyébe, a „*Fekete Gyémántok*“ országába száll le magyar táltosa, majd „*Egész az Északi Polusig*“ kalandoz gazdájával, hogy aztán megpihenjen „*Az Arany Ember*“ senki szigetén! Es ez a mesebeli táltos minket is magával ragad. Most ott képzeljük magunkat az örök város hatalmas templomaiban és a pápai áldásért esengő tömegek között szent áhítattal száll meg minket is; majd láng- és vértengeren keresztül ott termünk az „*Adorjánok*“ holdszigetén és a torockói unitárius templom egyszerű falai között is fölemel annak érzete, hogy „*Egy az Isten*“: a szeretet. Most az erdélyi bércek szédítő sziklapárkányain vezet nagy biztonsággal tova, majd oda találunk nyomában a „*Névtelen Vár*“ környékére, vagy a „*Sárga rózsza*“ pusztai tanyájára.

De nem kell azt gondolnunk, hogy a Jókai fantáziája szövetségesek nélküli nagy hatalom! Költői leleménye elsősorban fantáziájának üde tengerszeméből táplálkozik ugyan, de ezt az el nem apadó tengerszemet hatalmas *megfigyelő erő*, széleskörű *történelmi és természettudományi ismeretek* táplálják szüntelen! Ilyen szövetségesek mellett csoda-e, ha Jókai számára nincsenek meghódíthatatlan területek, természeti tünemények, vagy történelmi korszakok? Csoda-e, hogy muzsája egyaránt otthonos a „*Szegény Gazdagok*“ és „*Gazdag Szegények*“ világában és csak olyan jól fel tudja idézni a rabonbánok rég letűnt idejét, mint a kurucvilágot, a József császár korát, a szabadságharc napjait, vagy a Bachkorszakot? Cselekvényeinek háttere itt az Alduna fenséges panorámája, amott a Hortobágy végtelen pusztája, másutt meg a Hargita bércei. Most a pesti árvízveszedelemnek vagy a Tisza áradásának festői képével, majd a felvidéki éhínségnek megható leírásával remekel. Egyik művében a balatoni rianást, másikban az alföldi délibáb tüneményeit s a pusztai nép életét örökíti meg soha el nem mosódó képekben.

Tollát hazájának összes népei érdeklik: a felföldi tót ép úgy, mint az alföldi magyar, az erdélyi szász és román csak úgy, mint a székely. Egész lelkét a magyar föld, a magyar nép, a magyar történelem imádata tölti be, de azért *költészetében mindenik nép lelki szépségeinek bőségesen juttatott helyet*; furcsaságait, gyöngeségeiket pedig egyforma humorral aranyozta meg! Erről az érzületről tett nemes hitvallást a politikában is!

Amily óriási méretű Jókai költői leleménye a korszakok felidőzésében, a tájak és tünemények megrajzolásában, sokféle alakjainak jellemzésében, épen oly nagy művész az elhittetésnek azon pontján, ahol elválik, hogy valódi, Isten kegyelméből való művész-e a szerző, vagy pedig csak kontár mázoló! Jókai ugyanis nem realista, vagy naturalista regényíró, sem a mai értelmetlen szimbolista szófaragás nem volt kenyere! Az ő regényeinek világa a népmesékkal határos eszményi világ! Hősei is olyanok, mint a mesebeli hősök: idealisan jók, szépek és mindentudók, vagy pokolian gonoszak. A cselekvény kibonyolítása is meseszerű: a jók diadalmaskodnak és boldogok lesznek, a gonoszok pedig meglakolnak és póruljárnak.

A Jókai költői művészete azonban egészen párhuzamosan halad az Arany János nemes költői irányával, mely e ketős elvben csúcsonylik ki: „*Nem a való hát, annak égi mássa, lesz, mitől függ az ének varázsa*“; de másfelől: „*Győzz meg, hogy ami látszik, az való, akkor neved költő lesz, nem csalo!*“ És Jókai meg tud győzni, vagy legalább olyan álomba tud ringatni, amelyet valóságnak hiszünk, és mi boldogok vagyunk, szívünk édes gyönyörűséggel telik meg, amíg ez a szép álom elbűvölve tart!

Kritikusai különösen ezen a ponton kezdtek ki Jókai írói művészetét. Többnyire azt kifogásolták, hogy történetei valószínűtlenek, hősei mesebeli lények, történelmi hátterei nem elég korhűek.

Pedig hát gondoljuk csak meg: *mi a költészet célja?* Nem a gyönyörködtetés, a gyönyörködtetve tanítás? És nem a szép felmutatásával kell-e célját elérnie?? De ha ez a költészet célja, kérdezem: *gyönyörködtető-e, a költészetbe való-e a csunya, rideg valóság, az élet a maga mocsaraival, büzhödtt levegőjével, bestialis embereivel??* Nem Jókainak van-e igaza, mikor a költő hivatását így állapítja meg: „A költő nem mondhat le arról, hogy a közszellemnek irányt adjon, hogy ne érje be azzal a hivatással, miszerint hű másolója legyen az élő tényeknek, hanem hogy megteremtője is tudjon lenni olyan eszméknek, amik megszületésre várnak s érdemesek az életre. Tudjon vezetni, hatni, utat törni előre.“ „En is megtalálom a rútat, a rosszat a közéletben — folytatja tovább — föl is mutatom, de nem csinállok az árnyékból alapszint, nem használom célnak az eszközt, nem veszem etikának a pesszimizmust. A nyomorít én gyógyítandónak hirdetem, nem hiresztelelem kétségbeesztően gyógyíthatatlannak, mert a civilizált világunk alaplelkülete: a becsület, az emberszeretet, az igazság.“

És kérdezem tovább, nem Jókainak van-e igaza, aki a hódítani kezdő realizmussal és naturalizmussal szemben arra mutatott rá, hogy „Az a társadalom, amelyet Zola és társai bemutatnak, nem az egészséges társadalom maga. Ezek a társadalom betegek léteznek valóban. Sokan is vannak, mint

ahogyan sokan vannak a betegek. Hisz a görvélyesek száma elijesztő. De azért nem görvélyes az egész világ! A rendőrségi rovat csupa tény és valóság; de azért az nem mintaképe az egész társadalomnak. — A föld alatt levőknek, a katakombáknak, a sirmezőknek, a kloakáknak, a kőszénbányáknak, a krátereknek világa is érdekes tanulmány; de azért mégis csak az Isten napja alatti világ a költészet világa. Ez is valóság, ez is realizmus!”

Még csak arra kívánok rámutatni, hogy a Jókai költői művészete a költői műalkotásnak mind a három irányában harmonikus művészet. Invenciójának gazdaságához, eszmevilágának emelkedett színvonalához harmonikusan illeszkedik hozzá közvetlen hangú elbeszélő művészete, pompás mesemondó stílusa, magyaros és gazdag nyelvezete, s végül minden gyöngeséget, minden gyarlóságot a mosoly derűjével enyhítő humora.

E jelességeit épen a leszigorúbb kritikussai ismerték el hódolattal: Gyulai Pál és Péterfy Jenő.

Hosszú írói pályája alatt a magyar szépprózának sok jeles művelője támadt. A Jókai fejedelmi árnyékában olyan hatalmas írói egyéniségek nőttek, mint: *Mikszáth*, *Herczeg*, *Gárdonyi*. De kérdem, megnőtt-e bármelyikük is oly magasra, hogy a költői művészet összes vonatkozásaiban utólérte volna, vagy épen túlszárnyalta volna a Jókai regényírói művészetét? Ugyebár, hogy nem?!

Ebből a megállapításból önként következik, hogy Jókai nemcsak életében volt költő-király, hanem költészetének nemes szellemével uralkodik nemzete lelkén ma is!

Ez a nemes szellem nem más, mint a jónak, a szépnek, a szeretetnek, a szabadságnak és az igazságnak kultusza. És épen ezért a Jókai regényei és novellái nemcsak gyönyörködtető és szórakoztató művek, hanem a legszentebb könyvnek, a bibliának történeteivel és példázataival föléro gyönyörűséges tanítások: *valóságos nemzetnevelő művek!*

Ebben rejlik a Jókai költészetének nemzeti és világirodalmi jelentősége, s ebben rejlik az ő egyetemes hatásának és páratlan népszerűségének titka. Ez előtt a nemes szellemű, lelket emelő költői művészet előtt hódolt a magyar nemzet a Jókai 50 éves írói jubileuma alkalmával és maga Jókai is erre utalt boldog önérettel, amikor a fejedelmeket megillető fényes hódolatért e szavakkal mondott nemzetének köszönetet:

„Ideál a haza, ideál a vallás, ideál a szabadság...

Ideál a nő s vele együtt a családi élet.

Ideál a becsület, amin a társadalom s a hitel alapszik.

Ideál a humanizmus: ez az új korszak nevelője.

De ideál maga a magyar nép, annak egész élete, lelkülete, eszmejárása.

Tehettem-é én egyebet, minthogy ennek az ideálnak ad-

tam kifejezést, melyet mindenütt magam előtt láttam, elevenen, igazán, alakokban és tettekben megvalósítva?

A költő tartozik nemzete lelkének kifejezése lenni.

És ha nem találná az életben az ideált, a költő missziója az, hogy ezt keresse, megalkossa, nemzetével megismertesse.

A költő hivatása meglátni az égő csipkebokorban az Istent és tolmácsolni az égi szót a ráfigyelő nemzet előtt...

A költő megedzheti, a költő elpuhíthatja nemzetét.

A költő lehet öre a nemzeti és emberi erények frigyládájának, lehet bálványapja az érdekek aranyborjújának, a hiú gyönyörök rézkigyójának. Az isteni szikra minden oltárt meggyújtani jó.

Én választottam az oltárok között!...

Válasszunk mi is az oltárok között és válasszuk azt, amelyen ő áldozott! Midőn születésének századik fordulóját ünnepeljük, tegyünk egyúttal szent fogadást, hogy azokért az ideálokért, azokért az emberi és nemzeti eszmékért fogunk élni és küzdeni, amelyeket az ő művei hirdetnek.

Igy leszen ünneplésünk méltó az ő emlékéhez!

Áldjuk az isteni gondviselést, hogy ezelőtt száz évvel útmutatóul, *nemzedékek nevelőjéül* adta őt nekünk!

Gyönyörúséges tanításaiért legyen áldott, örökké áldott a Jókai emlékezete!

Péter Lajos.

AZ ERKÖLCSJAVÍTÁS KÉRDÉSE.

A napkeleti szép legenda szerint az erkölcs még az arany fényét is tündöklőbbé teszi. A régi bölcs (Plutarchos) szerint pedig az istenségnek három legkiválóbb és megkülönböztetett sajátsága: a halhatatlanság, a hatalom és az erkölcs. E három közül pedig a legmagasztosabb az erkölcs.

Ha a holt anyagot is megszépíti, ha magát az istenséget is magasztosabbá teszi az erkölcs: mennyivel inkább díszére van az az embernek, aki mai felfogásunk szerint, az egyetlen lény, akit erkölcsi megítélés alá vonhatunk. Csak ő lehet erkölcsileg jó vagy rossz. S csak az ő cselekedetei jöhetnek erkölcsi beszámítás alá. De nála aztán igazán egyetlen önérték az erkölcs. Az ókor bölcsei s maga Jézus is a jóságban látták a boldogságot s a rosszaságban a boldogtalanságot. Kant is nem az értelemben látja az ember legfőbb értékét, hanem az akaratban és az erkölcsi törekvésben. Ezért nem csoda, ha egyesek föltették a kérdést, hogy vajjon az élet van-e az erkölcsért

vagy pedig az erkölcs az életért? És e kérdésre azt felelték, hogy az élet maga nem öncél, hanem az igazi életnek csak erkölcsi céljai lehetnek. Nem az élet alakítja ki az erkölcsi értékfogalmakat, hanem az erkölcsi értékfogalmak hivatása, hogy az életet irányítsák.¹ Éppen ezért az embernek magának, az emberi cselekedeteknek és intézményeknek a legfőbb érték-mérője az erkölcs. A pusztá értelemnél többet ér az erkölcsi bátorság s a helyesen megalkotott véleménynél a nemes élet-mód. Az igaz és jó között, ha nehéz is fokozati különbségét megállítani, de mégis az ethikai-érték fölötté áll minden más értéknek, mert ethika nélkül az igazságot el nem érhetjük, mivel maga az igazságra való öntudatos és következetes törekvés már magában ethikai tett, erkölcsi idealizmus.² Viszont a tudomány értékét az adja meg, ha előre viszi és fejleszti a szellem erkölcsi irányzatát. Ugyanez az eset a vallással is. „Minden ugynevezett vallás erkölcsi tartalom nélkül csak babona és bálványimádás.”³ Minden vallás annyit ér, amennyi erkölcsi erőt képes termelni. Az egyes ember vallásosságát is aszerint értékeljük, hogy mennyire tudja megjavítani és megszentelni akaratát.

Ezekből az következik, hogy az emberiség élete csak akkor felel meg a fejlődés és haladás örök törvényeinek, ha az az erkölcs alapjain épül s az erkölcsi eszményekre irányul. Bármilyen csillogó legyen valamely kultúra; bár csodákat műveljen a technika az emberi jóllét és kényelem megteremtésében; bár világítsa meg a tudomány az élet és természet ezerféle rejtett titkait: mégis hamis kultúra, ha nem halad az erkölcsi eszmék irányában. Az igazi haladás csakis erkölcsi célokat szolgálhat. Ami nem ezeket szolgálja, az hanyatlás és visszaesés. Ezért mondja Channing: „Egy ország természeti előnyeit sem szabad megvetnünk. De jelentőség tekintetében ezek csak másodrangúak. Az mindegy, hogy az állatoknak minő fajai tenyésznek valamely országban. A nagy kérdés az: Vajjon nemes emberfajt növel-e? Az mindegy, hogy milyen a földje. Ez a nagy kérdés: mennyire termékeny erkölcs és értelmi erőben? Az mindegy bármilyen mostoha is éghajlata, csak táplálja

¹ Dr. Bárány Gerő: Ethikai előadások. 92—98. l.

² Pauler Ákos: Az ethikai megismerés természete. 133 l.

³ Lang Henrik: Ker. Dogmatika. 145 l.

a gondolkozást és a szándék egyenességét.¹ Vagy Prohászka püspök szerint: „A kultúra legnagyobb és legértékesebb adata nem a lakás s nem a vízvezeték, nem a szép utca s a kertváros, hanem az ideális, nemes ember, ki utcák, városok, kultúrák felett egy bensőséges lelki világot hord keblében.”²

De azt hiszem, az erkölcs ezen méltatásában s az erkölcsi értékeknek minden más érték fölé való emelésében, kevés kivétellel mindnyájan egyetértünk. Csak az a nagy kérdés, hogy mit tartunk erkölcsnek és erkölcsösnek s milyen uton javíthatjuk az erkölcsöket s gazdagíthatjuk az erkölcsi értékeket? E tekintetben annyira szétágazók a vélemények, annyi mélyebb elvi és kisebb árnyalati eltérés van a teológusok és természet-tudósok, a filozófusok és a szociálista írók között, hogy szinte lehetetlen őket nyomon követni. Amilyen eltérők életfelfogásuk és világnézetük, olyan ellentétesek az erkölcs és az erkölcsjavításra vonatkozó nézeteik is.

A kezdetleges társadalomban a szokás helyettesíti az erkölcsi törvényeket. Ez a magatartás egyetlen szabálya. Ami megfelel a szokásnak, az erkölcsös, ami ellenkezik vele, az erkölcstelen. *Goldziher* szerint az araboknál a helyesség meg-bírálásában az a főszempont, hogy vajjon a cselekvés megfelel-e az ősoktól öröklött normának és szokásnak. Csak az igazságos és helyes, ami az öröklött felfogásban és erkölcsben gyökeredzik. Ez a „szunna“ az egyedüli forrása minden jognak és vallásnak. Aki ez ellen vét, az megsérti az erkölcs törhetetlen szabályát.³

Az értékelésnek szintén alsórendű foka az, amely a *gyönyört* tekinti a legfőbb életeszménynek. Erkölcsös az, ami *gyönyört* szül. Az élvezet a legelső erény. Jelszava ez: Keresd a *gyönyört* s igyekezzél minél boldogabb lenni. (Hedonizmus).

Sokkal jobban el van terjedve s egyes bölcsészeti erkölcs-tanokban, hol nyíltan, hol burkoltan megtalálható a hasznos-ságra alapított erkölcsi ítélet. (Utilizmus) Eszerint az erkölcs és a haszon egy jelentésű. Az él erkölcsösen, aki hasznosan él.

A történelmi materializmus nem foglalkozik részletesebben az erkölcs kérdésével s talán ennek tulajdonítható, hogy az

¹ Vál. Művei. I. k. 140 l.

² Kultúra és Terror. Bpest. 918. Élet kiadás. 11 l.

³ Előadások az Islamról. 264–265 l.

újabb szociológusok szerint az erkölcs egyszer úgy jelenik meg, mint a gazdasági tényezők eredménye, vagy a külső körülményekhez való idomulás; mint a közösséghez való alkalmazkodás, vagy a földrajzi viszonyok eredménye; mint a szervezet működésének szükségszerű következménye vagy a kiválasztás törvénye előtt való föltétlen meghódolás.

A szociológusok között a leghatározottabb állást foglal el Menger Antal, aki „Új Erkölcsstan“-ában azt hirdeti, hogy hatalom és erkölcs lényegileg azonosak. Szerinte, „aki erkölcsösen akar élni, annak folyton éber szemmel kell figyelnie a társadalom hatalmi viszonyainak szakadatlan változásait“.¹ Mert az erény nem egyéb, mint „a társadalom hatalmi viszonyaihoz való alkalmazkodás.“²

A fenti megállapításoknak egy közös, eredeti hibája van. Az, hogy az ember erkölcsi cselekedeteit is az okság természeti törvényei alá vonják. És bizonyos külső, legtöbbször az embertől független okok szükségszerű következményeképpen tüntetik fel az erkölcsöt. Így számításon kívül hagyják az erkölcsi szabadságot s ezáltal illuzóriussá teszik a beszámítást. A természeti és lelki világ nem ugyanazon törvények szerint igazodik. A fizikai és az erkölcsi erő nem fedik egymást, sőt az erkölcsi győzelem akárhányszor fizikai vértanuság. Az erkölcsstan, akárcsak a logika, normatív tudomány, amely nem azt adja elő, hogy milyen az emberi erkölcs, hanem azt, hogy milyennek kellene lennie. Nem szükségképpen törvényeket állapít meg, hanem normákat ír elő, amelyekkel szemben fennáll az ember szabadsága. Enélkül a szabadság nélkül minden ethika elveszíti értékét és jelentőségét. Ez nem azt jelenti, hogy a külső motívumok egyáltalában nem hatnak az emberre; de az ember felelőssége tudatában ezeket szabadon mérlegeli. Felfogásunk szerint az erkölcs éppen abban áll, hogy azokat a magasabb rendű motívumokat, választjuk, amelyek az erkölcsi eszményt a legjobban megközelítik; az erkölcsstelenség pedig abban, hogy az alantasabbaknak engedünk, sőt azoknak hódolunk.

Most az a nagy kérdés, hogy vajjon javítható-e az erkölcs, s ha igen, miféle úton?

¹ Menger Antal: „Új Erkölcsstan.“ Ford. Ormos Ede. Budapest. 1907. 17. l.

² U. o. 18. l.

Vannak és pedig neves filozófusok, akik azt tanítják, hogy az emberi jellem változhatatlan s így az erkölcs nem javítható. Ez a felfogás hibás alaptételből indul ki. Gondolataink, érzéseink, vágyaink és szenvedélyeink folytonos változásnak vannak kitéve. Jellemünk ezekből alakul ki. Tehát az is változik. Ha ezt a pesszimista felfogást tényként kellene elfogadnunk: akkor az emberiség legjobbjai téves úton jártak és meddő munkát végeztek, midőn nemünk fejlesztésére és erkölcsi irányítására szentelték életük és erejük javát s azért áldozták életüket is. Akkor a fejlődés törvényét ki kellene zárni az erkölcs világából s tehetetlenségünkben le kellene mondanunk a jobb jövő minden reménységéről. Életünk ösztöne tiltakozik e rémes sötétbeugrás ellen, de az erkölcsi haladásnak a történelemben bizonyítható tényei is határozottan visszatartanak ettől. Mi hiszünk az emberiség jövőjében s hiszünk az erkölcs javíthatóságában is.

De ha javítható az erkölcs, akkor miféle úton érhetjük el azt?

Vissza az ősz természethez — hirdetik egyes moralisták. A kultúra csak hamis mázt adott az embereknek s ez általmegölte az egyéniséget. Ezt le kell ráznia magáról, hogy egyénisége s természeti sajátosságai szabadon érvényesülhessenek s így találja meg az ember önmagát. (Rousseau, Tolstoj.) Ismét méltatlan cél, ami e felfogás szerint az ember előtt állana. Hiszen az erkölcs hivatása éppen abban áll, hogy a természeti embert bizonyos lelki magaslatra emelje s természeti ösztöneit legyőzve, nemesebb rugókat adjon neki. Nem egyéniségek, hanem személyiségek viszik előre az életet. Éppen az egyéniség halála jelenti a személyiség feltámadását. Azt mondja Ostvald: „Nem az tesz értékké bennünket, ami véletlenül más, mint a többi embernél, hanem az, ami bennünk az átlagnál *felsőbbrendűen* van kifejlődve.“¹ Egy szóval a haladás útját nem visszafelé, hanem előre kell keresnünk.

Es itt ismét nem elégedhetünk meg azzal a föltevessel, amely az egyes korok hullámvásából magyarázza ki az emberi erkölcsöt, amely azt hirdeti, hogy mint a hajó a tengeren, úgy evezünk az élet hullámain. Amikor az idealizmus magaslatára érünk, akkor magával ragad a nemesebb morál, a tiszt-

¹ „Feltalálók, felfedezők, nagyemberek.“ 35. l.

tább, fensőbb érzés s az önzetlen gondolkozás. A realizmus hullámvölgyében pedig az önzés és anyagiasság megfojtja nemesebb erkölcsi érzéseinket.¹ Az erkölcs forrását a véletlenül nem kereshetjük s külső viszonyok, ha hatnak is rá, de teljesen nem sodorják magukkal a lelket.

Hol találjuk meg hát a javulás útjait és eszközeit. Ha jó embereket akartok, adjátok meg az emberi lét feltételeit. Oldozzátok föl a nyomor láncait s elégítsétek ki az ember anyagi szükségleteit, hogy a szervezet kapja meg a magáét, mert minden az anyagcsere folyamától függ — mondja a materialista alapon álló szociológusok egy része. Ez mindenesetre emberi vágy s teljes erőnkől akarjuk s akarnunk kell, hogy az ember külsőleg is emberhez méltó életet éljen. De azoknak, akik ebből az erkölcsök szükségképpen javulására következtetnek már Brassai megadta a feleletet, midőn a Mentovich-csal való vitája közben ironikusan mondja: „Mentovich azt tanítja, hogy az ember egész erkölcsisége gyomra állapotjától függ. Tehát eszerint minden attól függ: bifsteket eszünk-e vagy töltött káposztát, aszerint fog a jellemünk alakulni“.²

A szociológusok másik csoportja élén Menger Antallal a mai társadalom hatalmi viszonyainak a megváltoztatásától várja az erkölcsi élet javulását, mert minden társadalmi hatalmi viszony természeti szükségszerűséggel idézi elő a neki megfelelő erkölcsiséget. Két előfeltétele van tehát az erkölcsreformnak. Egyik az, hogy a társadalom mai hatalmi tényezőit meggyöngítsük. A másik az, hogy új hatalmi tényezőket teremtsünk. Az így megváltoztatott hatalmi rendből szükségszerűleg egy magasabb erkölcsi életnek kell sarjadnia.³

Ha ez ígéret megvalósulásában bízunk lehetne, akkor csakugyan minden habozás nélkül, mindent meg kellene tenünk annak gyors bekövetkezése céljából. Mert az erkölcs értékesebb minden hatalomnál. Azonban egyelőre a jelek nem igazolják ezt a bizalomteljes föltevést. Maxim Gorkij így kesereg a régi hatalmi rend megbuktatása s az újnak föltámadása fölött: „Mindennél jobban megdöbrent, hogy a forradalom nem hordja magában az emberi szellem újjászületésének semmi

¹ Bodnár Zsigmond: Az erkölcsi világ. 11. l.

² Idézve Fitz József: Brassai S. Bpest. 1912. 245. l.

³ Menger Antal: Új erkölcsstan. Ford. Ormos Ede. Budapest. 1907. 97. és 112. l.

előjelét, nem tette az embereket becsületesebbekké, egyenebbekké, nem emelte maguk becslésüket, sem a munkájuk erkölcsi értékelését.“ „Ez azt mutatja, hogy csak a fizikai erőviszonyok változtak meg, de ez nem gyorsítja a szellemi erők növekedését“.¹ Nem bizony, mert erkölcs és hatalom két különböző dolog. A hatalom akárhányszor gyűlölt. Gyűlöletből pedig igazi erkölcs nem származik. A hatalom korlátok között tarthatja a külső életet, de nem változtathatja meg az érzelmeket. Jó lehet az, aki nem tud alkalmazkodni a hatalom szeszélyeihez és elpusztul, míg a rossz s a bűn él és virágozik; mert alkalmazkodni tudott. A hatalom csak az írott jogot tudja megvalósítani, de nem az erkölcsnek a lélekbe írott törvényeit. Ha a hatalom irányítaná az erkölcsöt: akkor a világ talán még ma is az egyiptomi fáraók vagy a római császárok uralmát nyögné. De a valóság az, hogy az erkölcs irányítja a hatalmat is, s mihelyt ez figyelmen kívül hagyja amannak a törvényeit: azonnal felborulnak a trónok s a hatalomnak új képviselői támadnak.

Aki az erkölcsjavítás problémájával komolyan akar foglalkozni, annak a külső viszonyok javításánál koránt sem szabad megállania. Elismerjük, hogy a külső viszonyok is többé kevésbé befolyásolják az erkölcsöt; de ezek csak mint másodrendű motívumok jöhetnek figyelembe az erkölcs irányításánál. A valódi drágakő bármilyen keretben megtartja a maga jellemző sajátságait és értékét, míg az értéktelen kavicsot az aranykeret sem teszi becsesebbé. Nem igazi erkölcs az, amit külső érdek sűgall, vezet és irányít. A valódi erkölcs a lélekből bontakozik ki, mint a bimbóból a virág. Magát az embert s különösen pedig az emberi lelket kell első sorban megismernie annak, aki az erkölcsi világ munkása kíván lenni. Aki nem hisz a lélekben s a lélek titkos mélységeiben lappangó drága kincsekben: akaratokban, energiákban, lehetőségekben, az ejtethet káprázatba fényes jelszavakkal, idézhet elő pillanatnyi bódulást hangzatos ígéretekkel; de tartós hatás és állandó siker nem kíséri munkáját. Biznunk kell az emberben s az ember isteni adományaiiban, hogy ezeket a máshol nem található drága értékeket kibányászhatjuk lelke mélységéből. Ahol az embert

¹ Maxim Gorkij: A bolsevizmus ellen. Kolozsvári Hirlap. 1919. évi 12. sz. 4. old.

holt anyagnak tekintik, ahol mint minden jóra képtelen bűnös lényt kezelik, ott miként állíthatnak elébe magasabb ideálokat s miként tűzhetnek elébe nemesebb erkölcsi célokat? Az ember nem csak sárból és holt anyagból van formálva, hogy a többi állattársával együtt testi ösztöneit szolgálja; hanem benne van az egek minden dicsősége, amelynek szépségét, fényét és áldásait sugározhatja magából. Hivatása éppen abban áll, hogy amazokat megfékezve, ezeknek teljes fölényét és uralmát biztosítsa.

Miként vezethetjük az embert erre az útra? Nem parancsolatokkal, nem az erkölcsi normák állandó hangoztatásával. A folytonos erkölcs-prédikálás a végén megszokottá lesz s eredményében még megtompítja az erkölcsi érzéseket. Különbösen is a külső parancs által irányított cselekedetet nem lehet önmagában véve erkölcsi cselekedetnek mondani. Benn a lélekben kell hát megmozgatnunk azokat a titkos rugókat, amelyek fölébresztik és szárnyakra bocsátják erkölcsi hajlamainkat. Azokat a rejtett utakat kell megnyitánunk amelyekben újabb és újabb energiák kelhetnek ki az emberi lélek mélyes kincsházából. A sárban fetregő öntudatot kell arra a magaslatra emelnünk, hogy önmagától akarja és cselekedje a jót,

Ide nem elég a pusztá *belátás*. Ámbár elismerjük, hogy a belátás s a jónak a megismerése is egy erős rugója lehet az erkölcsi energiák fölszabadításának, de maga a belátás még nem erkölcs. Az nem pusztán az értelem munkája. Ismeretek közlésével, tények megállapításával, igazságok terjesztésével fejleszthetjük az értelmet, növelhetjük a belátást, de ennek nem szükségképpen következménye az erkölcs javulása. A szó közönséges értelmében vett tanítás nem viszi előre az erényeket, amint ezt az ókor bölcselői hitték. Az erkölcs gyökere ennél sokkal mélyebben van. Az érzés nemességéből, a lelkület fennkölttségéből veszi a maga kifogyhatatlan táplálékát.

Hát vajjon a vallás elősegíti-e az erkölcsök javulását?

Jól tudjuk, hogy a vallás neve alatt sok visszaélés történt s hogy a vallás címén sok erkölcsellenes cselekedet látott napvilágot. Azt is tudjuk, hogy volt idő, amikor az ugynevezett vallás szolgálojává tette az erkölcsöt. Azonban ezek visszaélések, túlkapások voltak, amelyeket a pusztá dogmává súlyosított vallás követett el. Ezekhez a valódi vallásnak csak annyi köze van, mint Pilátusnak a crédóhoz, A vallás nem dogma s a dogma nem vallás. A vallás érzelem s a dogma ennek

az érzelemnek az értelem által való fogyatékos kifejezése. Az egyik a test, a másik a lélek. Az egyik a véges, a másik a végtelen. Az egyik az ég felé emelkedő lendület, a másik a földhöz bilincselő megkötöttség. A dogmák szűk látókörű, vak-ságáért nem foszthatjuk meg magunkat a vallásnak áldástadó világosságától.

Azoknak túlzásaiban sem osztozhatunk, akik a vallást és az erkölcsöt teljesen egynek tekintik. Közös forrásból fakadnak, a legbensőbb testvéri viszonyban élnek, de mégis csak egy tövön fejlődő két ág. A vallás Istenhez emel, az erkölcs ember-társainkhoz köt. A vallás a magányt keresi, az erkölcs a társadalomban érvényesül. A vallás az Istennel való életközösség, az erkölcs az emberekkel való testvériesülés. De azért egyik a másikat föltételezi. Igaza van *Lang Henriknek*, hogy „minden valóban erkölcsi, egyszersmind vallási, minden valóban vallásos, egyszersmind erkölcsi is.”¹

Ebből következik, hogy nincs igazuk azoknak, akik a kettőt függetleníteni akarják egyik a másiktól. Külön választva mind a kettő csak sinylődik, hervad és pusztul. A legtisztább logikával fölépített erkölcs tan sem tudja megmozgatni a tömegeket s a száraz rideg képzetek és eszmék érintetlenül hagyják az akaratot. A független morál eltörli az erkölcsi világrendbe helyezett bizalmat. Nem tud a tiszta erkölcsre indító okot adni s így egoizmusra, utilizmusra vezet. Gyümölcsöt akar termelni virág nélkül s a tenyészetet akarja előmozdítani az életadó nap nélkül.

Vallás és erkölcs correlát fogalom. Jézus tanítása szerint is, amint a hit nélkül való cselekedetek, éppen úgy a cselekedet nélkül való hit az erkölcs szempontjából értéktelenek. Ezért mondotta, hogy a fát gyümölcséről s viszont a gyümölcsöt fájáról lehet megismerni. A vallás az erkölcsi parancsolatokat szentesíti, az erkölcs pedig azok megvalósítása által megszenteli az életet. A vallás eszményeket állít előnkbe, az erkölcs valóra váltja az eszményeket. A vallás célokat tár előnkbe, az erkölcs szakadatlan munkával viszen és emel a cél felé. Ebből következik, hogy minél tisztább és nemesebb a hit, annál tisztábbak és nemesebbek a hitből származó jó cselekedetek. A vallási reformátorok egyszersmint az erkölcsö

¹ Dogmatika 145. l.

ket is javították. Igen, mert termő föld az emberi lélek. Minél mélyebbre szántjuk, annál bővebben ontja áldásait. S a szívnek minél nemesebb húrjait pengetjük, annál szebb zene származik belőle. Minél mélyebbre szállunk a vallással a lélek mélységeire, annál több rejtett energiát szabadítunk fel az élet boldogítására. Van a vallásban valamely szuggesztív hatalom, ami erőt ad az akaratnak s mozgásba hozza nem csupán az egyeseket, hanem a tömegeket is. Ezért nem a törvényeket hozó politikusok, nem a természet titkait vizsgáló tudósok, nem a vallási igazságokat szabatosan leíró teológusok, nem a kormányalcát kezökben tartó uralkodók az erkölcsi életnek vezetői, hanem az eszményekért élő s egy szebb jövőért rajongó próféták, kik a vallás ihletétől megittasulva, ismeretlen világok felé emelik az embereket s az önzés salakjától megtisztítják a lelkeket.

A prófétákkal rokonmunkát végeznek a költők. Vannak a költészetnek is vad hajtásai. Amikor a költő mesterségesen a rútat keresi; amikor a természetesség címén állandóan az élet szemetjén kapirgál; amikor a virágokból nem tápláló édes mézet, hanem bódító mérget szed magába s azt ontja másokra: akkor a költő eltér hivatásától s sárba tapodja a fénylő aranyat. Az ilyen költészet fertőző bacillusokat termel, amelyek megmérgezik a lelket. De az igazi költészetben a szép és a jó: e két örök eszmény, teljes harmóniában jelenik meg. Ez amidőn gyönyörködtet, ugyanakkor megnemesíti szívünket s meg-edzi akaratunkat. Az igazi költő maga is a tiszta erkölcs mezőit járja s másokat is művésze varázserejével magához vonz. Hól található a tiszta erkölcsnek hatásosabb prédikátorát, mint Arany Jánost és az erkölcsi világrend biztonsága mellett a biblián kívül, hól találhatóánk meggyőzőbb bizonyítékokat, mint az ő öröszép balladáiban. Igen! a próféták mellett a költők az ő nemes lelkesedésükkel, akár hányszor a valóság határait túllépő extázisukkal a legkiválóbb erkölcsjavítók.

Még az erkölcsjavításnak egy eszközére kívánok most rámutatni: ez a *példaadás*. Az emberben nagy az utánzási hajlam. A rossz példák erkölcsrontó hatását minden szülő érzi, tudja, amidőn a rossz társaságtól való óvakodást köti mindek fölött gyermekének a szívére. Amilyen hajlammal bír az ember a rossz példa utánzására, éppen olyan vonzalmat érez

a jónak a követésére. Ezt soha egy pillanatig sem szabadna feledniök azoknak, akikre mások szemei néznek. Szép és nemes példák, széppé és nemessé teszik környezetüket is. Magasan szárnyaló lelkek vágyat és elhatározást ébresztnek hasonló szárnyalásra s így ingert kölcsönöznek a szunnyadó erők kifejllesztésére, az alvó energiák fölébresztésére. Így minden ember lehetne a maga környezetében a legtisztább erkölcsnek hathatós előmozdítója.

Nagyobb súlyt helyezünk az élő példák erejére. De azért nem kisebbitjük a mult kiváló alakjainak lélek és jellemképző hatalmát sem. Azok erkölcsi vonásainak a kidomborítása észrevétlenül is egy-egy szép eszményt ültet át az utódok lelkébe. Ki tudná aztán nyomon kísérni egy-egy ilyen eszménynek lendítő és nemesítő munkáját? Boldog az a nemzedék, amelynek multjában sok ilyen erkölcsi érték és tartalom van, mert az ilyen ősi fény még mindig bír annyi erővel, hogy mellette új szövétneket lehessen gyűjtani.

Minden tekintetben lezüllött társadalmi életünknek a sok politikai, közgazdasági és tudományos kérdése között alig van sürgősebb és életbevágóbb, mint éppen az erkölcsjavítás kérdése. Én a fentiekben csupán ráakartam mutatni e kérdés fontos és sürgős voltára.

Vári Albert.

1924. ÉVI FŐTANÁCSUNK JEGYZŐKÖNYVE.

Egyházi Főtanácsunk 1924. nov. 9—11-én tartott ülésének jegyzőkönyve megjelent. 118 oldalon 92 jkvi pont alatt számol be egyházunknak egy évi működéséről. Megjelenése alkalmából nemcsak érdemes, hanem egyenesen hivatásszerű feladatunk — annak tartalmával, s általában főtanácsunk munka-mezejével érdemlegesen foglalkozni.

A jegyzőkönyv alakszerűleg a kitaposott és jól bevált uton halad. Leközli a tárgysorozatot, — hol szabatosan, hol fogytékosan ismerteti az egyes tárgyaknak előadói javaslatait; — tartalmazza főtanácsunk érdemleges határozatait. Ennél többet ez idő szerint nem várhatunk és nem várunk. A tárgyalás menete, a felszólalások ismertetése gyorsíró alkalmazása nélkül nem lehető. Már pedig ilyennek beállítására — annak költségeire tekintettel — ma — nem gondolhatunk.

A jegyzőkönyv tartalmazza a tárgy- és névmutatót is, azonban nélkülözzük belőle az „Utasító tárgymutató”-t, mely az 1917. és előző évi jkveinkben bevezetve volt, s mely központi irodánkat tekintélyes munkától mentesítette. Igaz, hogy ennek előnye is van, és pedig az, hogy aki az őt érdeklőt keresi, az egész jegyzőkönyvet átolvasni kényszerül, s így akarva, nem akarva általános tájékozottságát szélesbíti: — azonban nem tudjuk, hogy ez itt-ott nem történik-e a köteles jelentés-tétel késedelmezésére, — hátrányára?

Az alakszerűségéknél hatványozottan fontosabb jelentőségű az érdemleges munka. Főtanácsunk anyaga:

- a) személyi ügyek — választások;
- b) ügyviteli évi jelentések;
- c) számadások, gazdasági ügyek;
- d) törvényhozási rendelkezések szerint csoportosul.

Minden csoportban értékes és jelentős eredményekkel számol be a jkv. Nincs terünk, hogy mindannyiját értékének megfelelőleg ismertessük és értékeljük, s így jórészt azoknak megemlítésével s részben a nagy körvonalaknak kidomborításával kell ezuttal megelégednünk. Kiemeljük tehát, hogy törvényhozási rendelkezést tartalmaznak: 32. jkv. pont alatti Nyugdíj szabályzat; — 46. jkv. pont alatti a főtanácsi képviselők választásának mikéntjét szabályozó Utasítás; — az 50 jkv. pont alatti Missióra vonatkozó rendelkezés; az 55., 56., 58., 59., 65. 79. 84. stb. jkv. pontok alatti határozatok.

Messze kiemelkednek a mindennapi események közül a *Jelentések* s különösen szeretett püspökünknek, és E. K. Tanácsunknak jelentései. Jóleső érzettel állapítjuk meg, hogy mindkettő egy-egy műremek. Alig van egyházi életünknek részlete, melyre nagy figyelemmel és bölcs előrelátással ki ne terjeszkednének. Foglalkozunk tehát ezekkel ezuttal.

Ősz püspökünknek elnöki megnyitója már az aggódo atyának, a bölcs kormányzóinak: — a bizó hadvezérnek megnyilatkozásai. Midőn nemes szive melegével üdvözli a képvisellettal megifjított főtanácsunkat, — s bizva reméli, hogy „jön egy kormány, mely békésebb politikát inaugurál”, — ugyanakkor óva int, hogy magunk is „ne dugjuk össze kezünket, s még kevésbbé fordítsuk azokat egymás ellen.” Midőn elismerését, sőt bámulatát fejezi ki a felett az áldozatkészség felett, melyet egyházközsegeink és hiveink az elrekvirált harangjaik helyepótlásáért hoznak, — ugyanakkor kutatva kérdezi, miért nem tudjuk ugyanezen áldozatkészséget más irányban is gyakorolni? miért találkozunk még ma is itt-ott idegenkedéssel az egyházi adó iránt? és miért kevésbbé fontosak előttünk a felekezeti iskoláink, mint a harangjaink? Mindezek után a bölcs jövőbelátó és jövőbenező tekintetével adja utasítását, hogy „ne csak imára kulcsoljuk össze kezeinket, hanem nyuljunk zsebeinkbe is és áldozunk többet iskoláinkért és egyházi céljainkért.”

Hasonló fontosságu püspökünk évi jelentése is. Fájdalmasan említi fel, hogy jóllehet nagyon magas kora dacára — eléggé nem méltányolható elismerésünkkel — személyesen felkereste országunk fővárosát, — a hatalom birtokosait, — sőt uralkodónkat is, — mégis „bár szívesen fogadtak, kéréseim legnagyobb részével elutasítottak.“ Üresedésben nagysolymosi és bözödújfalvi lelkészi állásunk, minek szomorú megállapítása annak a következménye, hogy „a 300 lelket nem számláló egyházközségektől a törvény szerinti állami támogatás önkényesen elvonatott.“

Ép ily szomorú megállapítása az is, hogy a legnemesebb célra hivatott Dávid Ferenc Emlékalap 27900 lei tőkéje korona-járadék és hadikölcsönkötvényekben elhelyezve — vonaglik.

Egyház Képviselő Tanácsunk vonatkozó jelentése mindenek előtt kitűzi a célt, melyet így fejez ki: „*feladatunk erős unitárius öntudatot és közszellemet felébreszteni és ébrentartani.*“ Érezzük és éreznünk kell, hogy ezt azért teszi, mert a megpróbáltatások jelen nehéz éveiben meggyőződött arról, hogy egyedül csak a saját erőinkre támaszkodhatunk, — s csak híveink egyetemének öntudatossága lehet az a sziklaszilárd alap, melyre jövőnket biztonsággal építhetjük.

A célra vezető eszközök és utak közül kiemeli a belmissziót. Ennek célirányos megszervezése, munkatervének kidolgozása, és munkálatainak beindítása tekintetében: a tett intézkedésekről jelentést; — a még teendőkről pedig értékes javaslatokat terjeszt elő.

Elrendelte a szorványokban élő híveinknek összeírását, s ezek részére Utmutató Könyvecske elkészítését.

Az egyházközségi életerő teljesebbé tételére: Egyházi Énekkarok szervezését rendelte meg, s új, tökéletesebb Énekes Könyvet bocsátott ki. Kötelezett jelentést kíván minden hivatott és kötelezett tisztviselőtől a belmissziói munka eredményéről, és szerzett tapasztalatokról.

Kiterjedt gondja a templombajárás erősbitésére, és elvárja a hivatottaktól a példanyújtást. Az ifjúságnak iskolán kívüli nevelését kézbeveszi, — unitárius vallásos ifjúsági egyletek szervezését elrendeli, — ezek munkatervét kidolgoztatja, — s mindezeket a nevelésügyi bizottságunk kipróbált értékes erői irányítása és ellenőrzése alá helyezi. Pályázatot hirdet Hit- és Erkölcstan írására, s a nagyjelentőségű egyházközségi ügyeket pl. brassói egyházközségünk templomának felépítését: egyetemes — unitárius érdekeknek minősíti.

Főtanácsunk érdemlegesen is foglalkozott több a belmissziót érintő, — s annak hatályosabb működését biztosító intézkedésekkel, — nevezetesen a 48. pont alatt az ipari iskola és gazdasági ismétlő iskolák létesítése és a meglevők fejlesztése, az 58. pont alatt az önálló kántoriák, — a 60. pont alatt

a segédlelkészségek, — a 65. pont alatt az egyházkörök¹ beosztása, — a 77. pont alatt a szorványok gondozása tárgyában hozott érdemleges határozatokat. Ha még megemlítjük, hogy egyházi intézményeinknél a számvevőség felállítása, — az alapítványok helyrepótlása, — a tanári- és tanítói státus utánpótlása — stb. tekintetben is vannak már érdemleges intézkedései, úgy látjuk, hogy nincs az a tér, mely a figyelmet elkerülte volna, s melyre vonatkozólag legalább a kezdeményező intézkedések meg ne tétettek volna.

Ily helyzetben méltán csodálkozhatunk azon, hogy egyik egyházi lapunkban egyik lelkészünk, -- kinek jobban informáltsága hivatása is lenne, — ismételten a szervező és vezető kéz hiányáról sóhajtozik, anélkül, hogy a hiányokat bár feltárni törekednék. Ezzel szemben nagyon ajánlhatjuk jegyzőkönyvünk alapos tanulmányozását, mert írva van: Olvassátok az irásokat.

E. K. Tanácsunk jelentésének végén az egyes egyházkörökben történt ajándékozásokról emlékezik meg. Egy gyönyörű nemes verseny dobogtatja meg szivünket. A küüllői, keresztúri, udvarhelyi és háromszéki egyházköreinkben egyenkint több mint 200.000—200.000 lei; az aranyosi és felsőfehéri egyházköreinkben egyenkint több mint 100.000—100.000 lei; s csupán a marosi és kolozsi egyházköreinkben nem érte el a 100.000 leit a múlt évi kegyes adomány. Mikor a külön célt szolgáló alapítványokon kívül évenként egy és fél millió lei kegyes adományt mutathatunk be, akkor nemcsak hinnünk, de *tudunk is kell, hogy erőnk van*; s kitartó munkával, igazságunk tudatával, s egy Istenünk segedelmével győzedelmeskedni is fogunk. Meg kell állapítunk, hogy nem frázis, de a legkomolyabb meggyőződés mondatja Főtanácsi bizottságunkkal, annak általános jelentése záró soraiban, hogy „lelkes bizalommal tekintsünk jövőnk elébe, . . . megtalálnunk a legnagyobb erő alapját: az *önmagunkban rejlő erőt*”, s Madách szavaival zárhatjuk: „Ember küzdj és bizva bizzál.”

Dr. Ferenczy Géza.

KÜLÖNFÉLÉK.

Dr. J. H. Metcalf meghalt. Az unitárius egyház tagjai közül bizonyára nagyon sokan emlékeznek arra az amerikai bizottságra, mely Dr. Snow, Dr. Metcalf és Witte személyében először látogatta meg 1920-ban összes egyházközségeinket. E bizottságnak Dr. Snow volt a szíve, de Dr. Metcalf volt a szeme és esze. Mig Snow áldott jó szíve minden érzésre reagált, addig Metcalf nézett, fürkészett, vizsgált és kutatott; kutatta a tényt, az igazságot s bírált és fontolt a teendőkre nézve. Alig árulta el, hogy komoly, nyugodt, bátor, tiszta, de nem közlékeny tekintete mögött mily őszintén résztvevő, emberséges szív és lélek lakott. A legnehezebb teendőket vállalta magára, csakhogy segíthesen hitfelein. Mikor egész Európában még veszedelmes volt az utazás, ő vállalta, hogy néhány millió koronát sértetlenül elvisz testvéreihez; ő vállalta, hogy visszautazik Angliába, ruhanemüket vásárol és hoz megszorult hitfeleinek. S abban az időben e nehéz vállalkozásait sikeresen megoldotta.

Fájdalommal kell feljegyeznünk, hogy ez ember, ez önzetlen jó barátunk f. évi február 21-én elhunyt. Elvesztése felett a mi könnyeink is belevegyülhetnek az ő szeretett és hálás gyülekezetének könnyei közé. Tőlünk Dr. Joel H. Metcalf megérdemli a fájó könnyeket és a szerető, hálás megemlékezést. 59. éves korában halt meg, mint Portlandi lelkész. Korábban Bostonban volt, az unitarizmus centrumában, de most azt tartotta hogy egy lelkésznek sem szabad tíz éven túl egy helyen maradnia, ha áldásos és sikeres munkát akar végezni. 1920-ban átment Josilandba. A lelkészi pálya mellett híres csillagász volt. 41 kisebb planétát, több kisebb csillagot, 6 időközönként megjelenő üstököst fedezett fel, melyeket mind az ő nevééről neveztek el. Ezenkívül feltalált több csillagvizsgáló távcsövet, melyek közül egyet, a világon ma a legnagyobbat, a Harwardi observatorium vásárolt meg tőle épen akkor, mikor erdélyi testvéreinek látogatására, közöttünk volt.

Tudományos kutatásait mind a belföld, mind a külföld számos kitüntetéssel honorálta.

Hálánk koszorúját tegyük le sírjára és szerető emlékezésével őrizzük meg az áldásthozó, áldott embernek — őszinte barátunknak — kedves emlékét.

Cs.

Mózes Mihály. Ismét kidőlt az Úr szőlőjének egy munkása. Mózes Mihály előbb abrubányai s legutóbb bordosi unitárius lelkész, életének 70-ik évében, 31 évi lelkészi szolgálat után január 23-án elhunyt. Látott szép napokat, de hordozott súlyos kereszteteket is. Az élet megpróbálta, de ő hitét megtartotta. Legyen csendes nyugodalma.

Két évforduló. Eltekintve azoktól az évfordulóktól, amelyek az 1925. évet a magyarságra nézve avatják ünnepi esztendővé, az egyetemes kereszténység szempontjából is különös jelentőséggel bíró jubiláris emlékek és érzelmek fűződnek ez évhez. Különösen két évfordulót emelünk ki. Az egyik a niceai zsinatnak 1600-ik, a másik az angol és amerikai unitárius társulatok megalakulásának 100-ik évfordulója. A 325-iki niceai zsinat az első egyetemes zsinat volt. Itt indult meg az a folyamat, amely az unitarizmust lassankint, egy időre lezoritotta a történelem mezejéről s meghozta a katolikus egyház egységét. Ezen a zsinaton az Arius és Athanasius féle küzdelemnek nem a meggyőzés, nem a józan belátás, hanem a császári parancsszó vetett véget. Nagy Konstantin, aki a kereszténységet birodalmában törvényesítette, politikai okokból aggódva nézte a mind szenvedélyesebbé váló hitvitákat a Jézus személye körül. Majd az ő befolyására összehívott zsinat többsége elfogadta az egylényegűség tanát. Ariust száműzte a zsinat abban a gondolatban, hogy vele együtt az általa képviselt irány és igazság is megsemmisül. De csalódott. Az Arius szelleme a nemsokára felújult monoficista, dioficista és monoteleta harcokban ismét megjelent s a hatalmas góth birodalom fölött sokáig uralkodott. Ha kevés időre el is tűnt a láthatárról, de a középkorban a Roscellinus és Abelard nominalizmusa ismét felszínre hozta s a reformációval megindult vallási mozgalmak igazságot szolgáltatnak az egy istenség hitének, amidőn olasz földön Svájcban, Lengyelországban, Spanyol és Franciaországban bátorlelkű szószólói akadtak. Mig végre Erdélyben Dávid Ferenc megalapította az unitárius egyházat, mely a zsinati végzések helyett a bibliát fogadta el hitvallása alapjául. A niceai zsinat emléke tehát azt igazolja előttünk, hogy az igazságot semmiféle hatalmi kényszerrel örökre megsemmisíteni nem lehet.

A másik évforduló az angol és amerikai unitárius társulatok megalakulásának 100-ik esztendeje. Éppen az ellenkező talajból, a hit és politikai szabadság áldott humuszából, sarjadt ki mind a kettő. 100 év alatt a kicsiny mustármag állandóan fejlődött úgy, hogy ma már gyümölcsöket termő fa lett belőle s javaiból részeltetni tudja a tengeren innen levő testvéreit is, jelöl annak, hogy szabad földben az unitarizmus nem csak él és virágzik, hanem gyakorlatilag is életet ad és áldást áraszt. A két évforduló emléke csodálattal tölti el lelkünket az életet és világokat kormányzó örök gondviselés iránt.

V. A.

A brassói unitáris templom felépítése egész Egyházunknak egyetemes érdeke. E gondolatától vezettetve, adott főhatóságunk engedélyt és alkalmat Kovács Lajos brassói lelkésznek arra, hogy különböző egyházközösségeinkben nevezett célra prédikálása és előadásai alkalmával adományokat gyűjtjön. Ertesülésünk szerint e vállalkozása eddigelé szépen sikerült.

Dr. Boros György egyházi főjegyző márc. 30-án elindult amerikai útjára, mint az egyház képviselője, hogy május 10-től kezdve Amerikában, 31-től kezdve pedig Angliában vegyen részt az unitárius Társulatok 100 éves jubileumi ünnepélyén.

Az angol ünnepségeken — ertesülésünk szerint — Dr. Kiss Elek theol. akad. dékán is jelen lesz.

Dr. Carpenter: Buddhizmus és kereszténység c. művének dr. Kiss Elek által készített fordítása, május 1-re lesz készen. A címlapot Tóth István festő díszítette s benn Dr. Carpenternek, a szerzőnek, nagyon sikerült fényképe látható. Előfizetéseket (100 leu) minél sürgősebben, saját részére kér a fordító. Bolti ára magasabb lesz.

Konviktusi segély. A dicsőszentmártoni hívek 700 liter kukoricát adtak össze a theol. akad. ifjak konviktusi segélyezésére. Hálások vagyunk e nemes adakozásért.

Kereszturi körben több belsőember elhatározta, hogy vasárnaponként ünnepségek rendeztessenek egyes egyházközösségekben. Az első ilyen összejövetel márc. 23-án volt Kíssolyomon, hol egyházi beszédet mondott Útő Lajos, előadott Lőrinczi Domokos, szavalt Izsák Vencel, Krízát ismertette Boros Jenő, Kríza verseit szavalta Máthé Sándor; szavalt még Lukács Ilona s Krízát, mint népmese-mondót mutatta be Keresztély János.

Az ilyen vállalkozásokat jó reménységgel üdvözljük s reméljük, hogy lassanként megkapjuk mindnyájan munkakörünket a népművelés mezején.

Az európai protestáns egyházakat nyolc csapás nyomorgatja. „Európának legalább tizennégy országában a protestáns egyházak ma óriási küzdelmet folytatnak létükért.” Ezt írja Dr. Stewart György, aki Keller Adolffal az *európai protestántizmusról* kiadandó *kézi könyv*in dolgozik. Mind a nyolc csapás olyan, hogy azoknak „csak egyike is elég arra, hogy meggingasson bármely egészséges egyházat.”

1. Nincsenek intézményeik, melyekben az egyházak annak megértésére növelhetnék tagjaikat, hogy ma önként kell támogatniok az egyházat. 2. A protestáns egyházak valóságos leromlása van munkában nemcsak észak Franciaországban, hanem Litvániában, Lengyelországban, Fehéroroszországban, Galiciában, Romániában, Szerbiában és Bulgáriában. 3. A kisebbségi kérdés, az ellenséges szociális nyomás és azok a rosszakaratu

kormányintézkedések, amelyektől a vegyes lakossággal bíró részeken a protestáns egyházak felette sokat szenvednek. 4. A gazdasági helyzet. Az egyházi alapítványok sok helyen átvették, eltűntek s a lekipásztorok éheznek. 5. A római katolikus egyház támadó magatartása. Amaz országok katolikusai, melyek szilárd viszonyok közt élnek, bámulatossággal alapítványokat hoznak össze abból, a célból, hogy minden más befolyás alól felszabadítsák és megerősítsék azokat a központi helyeket, amelyekből sikeresen folytathatják hadjárataikat. 6. A missionáriusi helyzet. Csupán Németország kénytelen volt több, mint 3000 missiói munkást vonni vissza elveszett gyarmatairól. S legkevesebb tíz országban abszolút semmi alap sincs arra, hogy missionáriusokat küldhessenek ki. 7. A theologiai intézetek is nyomorúságba jutottak. Egész közép Európa a csődbe jutás állapotában van; az alapokat a bankó infláció tönkretette s az intézetek tanítóinak életsorsa alól van azon a vonalon, amit általában szegénysornak szoktunk nevezni. 8. Nagy hiány van a papokban is. A papoknak és papnövényeknek egy jó része elesett a fronton, a háboruban; ezeket nem lehet pótolni, mert nagyon sok tanuló nem tudja tanulását folytatni — szegénysége miatt.

Csak 1923-ban és csupán Németországban 88 protestáns intézetet szüntettek meg támogatás hiánya miatt. Szemben ezzel az 1923. évvel végződő öt év alatt a katolikus egyház 700 új intézetet, tehát évenként 140. létesített.

Dr. Stewart cikkét így végezi: „előrelátásunk, szabad szívünk elhatározása azt követeli mindnyájunktól, hogy a nyomorúság és megpróbáltatás napjaiban szent kötelességünk segíteni azokon, akik a mieink.“

Cs.

Unitárius könyvtár.

Sz: 539—1925. Az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsától.

Határozat:

E. K. Tanács az Unitárius Irodalmi Társaság f. évi március 11. keletű jelentéséből örömmel veszi tudomásul, hogy nevezett Társaság *Unitárius Könyvtár* címen egy füzetes kiadvány sorozatot indított meg az unitárius egyház szervezetének, történetének, nevezetesebb tagjainak, valamint az unitárius eszméknek, életfelfogásnak és irodalomnak rövid, népszerű ismertetése végett.

E. K. Tanács megbizsa az elnökséget azzal, hogy az *Unitárius Könyvtárt* felekezeti iskolák, lelkészi hivatalok s általuk a hívek és tanuló ifjuság figyelmébe ajánlja.

Az unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt,
1925. márc. 12-én tartott üléséből.

Ferencz József
elnök, püspök.

Dr. Mikó Lőrinc
titkár.

Eddigelé 3 füzet jelent meg: 1. *Dr. Borbély István*: Jókai emlékezete. 2. *Dr. Versényi György*: Kríza János emlékezete. 3. *Parker Tivadar*: Jézus Krisztus. Angolból fordította Péterfi Dénes.

Az *Unitárius Könyvtár-t* olvasóinknak szíves figyelmébe ajánljuk.

SZERKESZTŐI ÜZENET.

Előfizetőinknek. A folyton növekvő drágaság következtében a nyomdai árak oly magasra emeltettek, hogy folyóiratunkat az eddigi előfizetési áron nem tudjuk évi 4 füzetben, füzetenként 4 ív terjedelemben megjelentetni, hanem csak évi 3 füzetben s füzetenként 3 ív terjedelemben.

Sőt így is csak azon esetben, ha előfizetőink összes hátralékaikat és az Unitárius Irodalmi Társaság tagdíjait sürgősen befizetik.

Folyóiratunk sorsa e nehéz viszonyok között tehát egészen olvasóinktól függ.

Szeretnők hinni, hogy a hagyományos unitárius összetartás nem engedi meg ezuttal sem, hogy megszüntetni legyünk kénytelenek a *Keresztény Magvetőt*.

ELŐFIZETÉSI DÍJ NYUGTÁZÁSA:

Balázs Ferenc (150), Csifó Salamon (100), Ferencz József püspök (200), Homoródszentmárton (100), B. P. Horváth Kálmán (50), Dr. Kauntzné Engel Ella (155, 1923—25), Magyar-sáros (75, alap.), Nagy Kálmán (200, 1923—24—25), Nagy Gyula (100), Patakfalvi Zsigmond (100), Péter Sándor (50+75, 1924—25), Péterffy Áron (150), Székely Tihamér (150), Dr. Tóth György (150), Varga Dénes igazgató (150), Varga Andor (150), Mélt. Zsakó István (150).

Az előfizetési díj 1922-ben 40, 1923-ban 60, 1924-ben 100, 1925-ben 150 lej volt. Tisztelettel és sürgősen kérjük a *hátrálékok* beküldését, valamint az előfizetést is 1925-re, mert a nyomda nem tud várni.

Aki nem tudja, mennyi a hátráléka, szívesen állunk rendelkezésére. Az U. I. T. tagjai a díjak felét fizetik ide s (az 500 lejes alapító díjasok kivételével) a másik felét a díjnak Gálffy Zsigmond főgimn. tanár pénztárhoz (Kolozsvár, Unitárius Kollégium) fizessék. Alapítódíjak is oda küldendők.

Az Unitárius Irodalmi Társaság.

(Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Célja : az unitárius irodalomnak és történelemnek, s általában a tudománynak unitárius szellemben való művelése, az unitárius hívek közművelődésének előmozdítása.

Tagjai : tiszteleti, levelező, alapító és rendes tagok. A tiszteleti és levelező tagokat a Társaság választja.

Alapító tag lehet, ki egyszersmindenkorra 500 lej tagsági díjat befizet.

Rendes tag lehet, ki évente 50 lej tagsági díjat befizet.

A belépést legcélszerűbb postai levelezőlapon vagy az unitárius lelkészek útján jelenteni az elnökségnek.

Eszközei : A Társaság vándorgyűléseket tart; kiadja a *Keresztény Magvető* c. 4 havi folyóiratot, valamint az *Unitárius Könyvtár* című önálló füzetes kiadványsorozatot; eredeti és fordított tudományos műveket bocsát közre; segítyez az unitárius közművelődést előmozdító minden tudományos, szépirodalmi és művészi törekvést.

Címe : Unitárius Irodalmi Társaság, Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium.

Dr. Ferenczy Géza
egyházi főgondnok,
igazgató.

Ferencz József,
unitárius püspök,
elnök.

Dr. Boros György,
egyházi főjegyző,
alelnök.

Dr. Gál Kelemen,
kollégiumi igazgató,
alelnök.

Vári Albert,
főgimn. tanár,
alelnök.

Dr. Borbély István,
főgimn. tanár,
főtktár.

Dr. Kiss Elek
theol. akad. dékán,
ttktár-jegyző.

Gálffy Zsigmond,
főgimn. tanár,
pénztáros.

Kovács Kálmán,
püspöki ttktár,
ellenőr.